

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЮЗІКОВА НАТАЛІЯ СЕМЕНІВНА

УДК 343.915

**ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ:
ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ, ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ЇЙ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
Литвак Олег Михайлович.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
Стрельцов Євген Львович, Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
Грищук Віктор Климович, Львівський державний університет внутрішніх справ, декан юридичного факультету;

доктор юридичних наук, професор
Денисов Сергій Федорович, Академія Державної пенітенціарної служби, начальник кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології.

Захист відбудеться 26 квітня 2017 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 24 березня 2017 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В українській та світовій кримінології тема злочинності неповнолітніх завжди привертала увагу дослідників як будь-яка молодіжна проблематика, оскільки саме з цією віковою групою суспільство пов'язує своє сучасне та майбутнє. Сталою є позиція, що злочинність неповнолітніх залишається найбільш активною, зухвалою та небезпечною складовою загальної злочинності.

Актуальність теми дослідження обумовлена негативними процесами, що відбуваються у середовищі неповнолітніх, які визначають стан та динаміку злочинності неповнолітніх в Україні. Протиріччя суспільного розвитку на тлі скорочення кількості та питомої ваги неповнолітніх посилюють свій криміногенний вплив на них. Динамічний спад кількості виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, у 2015 р. до 2002 р. становив 73,5 %, до 2006 р. – 58,5 %, а до попереднього року – 4,2 %. В той же час спад населення віком 14–17 років у 2015 р. до 2002 р. становив 50,8 %, до 2006 р. – 42,3 %, до попереднього року – 9,3 %. У 2015 р. динамічний спад кількості населення України віком 14–17 років удвічі перевищив показник кількості неповнолітніх 14–17 років, які вчинили кримінальні правопорушення у 2015 р. Разом з цим, враховуючи тенденції соціального, економічного, політичного, психологічного, ідеологічного і правового характеру, не можна констатувати стабілізацію криміногенної ситуації та наявність дієвого державного й соціального контролю за злочинністю. Суспільно-політична та економічна криза в Україні 2014 р., кардинальне реформування правоохоронних органів, відсутність дієвого контролю за міграційними процесами та належної державної підтримки вимушених мігрантів, особливо неповнолітніх, поглибили проблеми дотримання законності щодо забезпечення прийнятного розвитку особистості дитини, захисту її прав та інтересів, дотримання принципів гуманного, конструктивного й ефективного поводження з неповнолітніми при здійсненні правосуддя, а також запобіганні та протидії злочинності.

У процесі дослідження були вивчені та отримали відповідну оцінку праці зарубіжних і вітчизняних вчених-філософів, соціологів, психологів, педагогів, кримінологів, фахівців кримінального права та процесу, кримінально-виконавчого права, а саме: Е. О. Алауханова, М. М. Бабаєва, М. І. Бажанова, А. М. Бабенка, Л. В. Багрій-Шахматова, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєвої, Ю. В. Бауліна, Л. І. Божович, В. І. Борисова, В. К. Грищука, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, Г. Й. Забрянського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кулика, Т. В. Корнякової, О. М. Костенка, Н. М. Крестовської, В. І. Женунтія, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, С. Я. Лихової, А.-Х. Маслоу, Е. Б. Мельнікової, В. О. Меркулової, Г. М. Міньковського, М. І. Панова, В. Ф. Пірожкова, А. В. Савченка, Н. Смелзера, Є. Л. Стрельцова, Н. С. Таганцева, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, А. П. Тузова, І. К. Туркевич, П. В. Хряпінського, В. І. Шакуна, Дж. Ф. Шеллі, Г. Й. Шнайдера, Е. Еріксона, Н. М. Ярмиш.

Доводиться констатувати, що наукові дослідження проблем злочинності неповнолітніх, а також концептуальних підходів формування політики запобігання злочинності неповнолітніх донині не отримали комплексного аналізу. Незважаючи

на численні наукові праці, присвячені проблемам злочинності неповнолітніх та заходам запобігання їй, на сьогодні відсутні комплексні дослідження, що на міждисциплінарному рівні охоплювали б проблему взаємозв'язку соціалізуючих функцій інститутів суспільства та злочинності неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх характеризується певними новаціями, порівняно зі злочинністю радянського періоду. Злочини вчиняються з особливою жорстокістю та цинізмом; зростає їх організованість та автономність, озброєність та ресурсне забезпечення. Водночас залишаються сталими сутність, природа феномену злочинності та фактори, що зумовлюють якісну визначеність цього явища. Так, по-перше, залишається незмінною кримінологічна структура злочинності неповнолітніх, яка становить посягання на основні цінності (життя, здоров'я, свободу, власність, громадський порядок); по-друге, однакові обставини у минулі роки й зараз детермінують якість злочинної активності частини неповнолітніх; по-третє, залишаються незмінними закономірності, що визначають формування основних тенденцій злочинності неповнолітніх, темпи динамічних змін тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук (НАПрН) України від 24.09.2010 р.; Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 рр., затвердженій постановою загальних зборів НАПрН України від 03.03.2016 р.; темі наукових досліджень кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара на 2013–2015 рр. «Захист прав людини і громадянина адміністративними, кримінальними та процесуальними засобами» (державний реєстраційний номер 0114U001379).

Тема дисертації затверджена вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара 25.06.2009 р. (протокол № 13); уточнена вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара 26.01.2012 р. (протокол № 6).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є кримінологічний аналіз проблеми злочинності неповнолітніх в Україні, з'ясування її особливостей, детермінантів, концептуальних основ державної політики та типової програми запобігання злочинності неповнолітніх.

Досягнення мети дослідження зумовлює постановку таких *задач*:

- провести аналіз складових соціально-прийнятного розвитку неповнолітнього у контексті функціонування соціальних інститутів;
- дослідити еволюцію формування державної, суспільної практики, наукових поглядів на злочинність неповнолітніх у різні історичні епохи;
- з'ясувати сучасний стан теоретичної розробки науково-методологічних засад дослідження злочинності неповнолітніх як об'єкта кримінологічного пізнання та запобігання і протидії їй в Україні та за кордоном;
- класифікувати науково-прикладні підходи до дефінітивного аналізу поняття «злочинність неповнолітніх» та вікових меж кримінологічного аналізу;
- провести аналіз і визначити особливості, закономірності, сучасні тенденції, структуру злочинності неповнолітніх як самостійної демографічної групи;

- надати кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх на рівні адміністративно-територіальних одиниць України (регіональному рівні);
- з'ясувати соціально-демографічні ознаки особистості неповнолітніх та визначити системні закономірності між дисфункціональністю соціальних інститутів та формуванням мотивації до злочинної поведінки;
- провести кримінально-правову характеристику особистості неповнолітніх та визначити особливості її прояву у окремих видах злочинів, що ними вчиняються;
- здійснити системний аналіз морально-психологічних, індивідуально-вікових особливостей у межах структури особистості неповнолітнього;
- надати кримінологічну характеристику ціннісних орієнтацій та елементів культури, що виступають основою формування типових та індивідуальних рис особистості неповнолітнього і реалізації у соціальних ролях;
- провести аналіз детермінації злочинної поведінки неповнолітніх та виявити зв'язок між зниженням ролі соціалізуючих функцій та дисфункціональністю інститутів суспільства з процесом криміналізації середовища неповнолітніх;
- визначити ситуативно-віктимологічну складову у механізмі індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх;
- розкрити основні напрями дослідження віктимності, розрахувати коефіцієнт віктимності на підставі чого виокремити найбільш типові фактори, які сприяють віктимізації неповнолітніх, що становить основу запобігання віктимізації підліткового середовища та різних сфер суспільного життя;
- провести аналіз впливу рівня правової культури, правосвідомості та ролі джерел правової інформації на формування мотивації поведінки неповнолітнього;
- розкрити кримінологічні закономірності впливу засобів масової комунікації на соціалізацію неповнолітнього;
- дати кримінологічний аналіз міжнародних норм, принципів, рекомендацій щодо захисту прав неповнолітнього, який перебуває у конфлікті із законом та запобігання і протидії злочинності неповнолітніх з метою їх реалізації у вітчизняній правотворчій, правозастосовній ювенальній теорії та практиці;
- дослідити зарубіжний досвід системи запобігання та протидії злочинності неповнолітніх і доцільність та об'єктивну можливість інтеграції окремих положень у вітчизняну правотворчу та правозастосовну ювенальну практику;
- надати оцінку сучасній системі запобігання злочинності неповнолітніх для формування концептуальних основ політики держави щодо запобігання і протидії злочинності неповнолітніх;
- дослідити кримінально-виконавчу практику щодо неповнолітніх, які вчинили злочин та доцільність внесення законодавчих змін;
- виявити та обґрунтувати пріоритетні напрями, складові елементи програмного забезпечення запобігання злочинності неповнолітніх.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі міждисциплінарного вивчення злочинності неповнолітніх та запобігання їй.

Предмет дослідження – злочинність неповнолітніх, теорія та практика запобігання і протидії їй в сучасній Україні.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і задач дослідження. Методологічну основою дослідження становлять закони і категорії

діалектики як універсальної філософської системи пізнання явищ. Були застосовані загально-філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові методи.

Загально-філософський метод діалектики застосовано для з'ясування соціальної обумовленості злочинності неповнолітніх, детермінації злочинної поведінки у контексті деструктивних процесів, що відбуваються у суспільстві, основні характеристики та можливості запобігання злочинності неповнолітніх (підрозділи 1.1, 1.5, 2.2, 3.1, 4.4, 4.5).

До загальнонаукових методів можна віднести системно-функціональний метод, змістом якого є виділення в системі структурних елементів і визначення їх ролі в системі (тобто функції) (підрозділи 2.1, 2.3, 2.4). Системний метод допоміг встановити особливості відкритих систем та їх взаємодію в межах суспільства (підрозділи 1.5, 4.3, 4.5). Історичний метод використано для ретроспективного аналізу суспільної практики і наукових поглядів на злочинність неповнолітніх у різні історичні епохи (підрозділ 1.2, 4.4); метод ранжування зумовив можливість впорядкувати об'єкти, елементи структури, виходячи з запланованої сукупності, із визначенням рангів об'єктів, елементів, дав можливість виокремити особливості злочинності неповнолітніх, кількісні та якісні показники і ступінь кримінальної ураженості відповідних регіонів України (підрозділи 1.5, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 4.4); статистичний метод використовувався для обробки відомостей щодо основних показників злочинності неповнолітніх з метою виявлення закономірностей змін кількісно-якісних показників злочинності (підрозділи 1.5, 2.1, 2.2, 3.2); метод прогнозування – для визначення перспектив розвитку напрямів запобігання і протидії злочинності неповнолітніх на державному та регіональному рівнях (підрозділ 3.4, 4.3, 4.4, 4.5). Завдяки методу конкретно-соціологічних досліджень (анкетування, інтерв'ювання, експертних оцінок, контент-аналізу, івент-аналізу, фокус-груп) проведено кримінологічний аналіз структури особистості неповнолітнього, який вчинив злочин чи був засуджений і відбував покарання (підрозділи 2.4, 3.3, 3.4). Використання герменевтичного методу сприяло тлумаченню та інтерпретації нормативно-правових актів (минулих і сучасних), актів правозастосування та наукових праць вчених, що становило основу формулювання понятійного і категоріального апарату дослідження (підрозділи 1.2, 1.4, 3.4, 4.1, 4.2).

Як конкретно-наукові методи у дисертації використано компаративістський метод, що дозволив виявити основні напрями зарубіжної практики запобігання і протидії злочинності неповнолітніх (підрозділи 4.1, 4.2); метод догматичного аналізу правових норм (вітчизняних і міжнародних), який використано для дослідження правового регулювання запобігання злочинності неповнолітніх та їх реалізації у кримінально-виконавчій практиці (розділ 4).

Нормативна основа дисертації представлена міжнародними деклараціями, конвенціями ООН, матеріалами Конгресів ООН, рекомендаціями Комітету міністрів Ради Європи, національними правовими актами, галузевим законодавством, підзаконними та відомчими нормативними актами щодо функціонування інститутів суспільства, забезпечення повноцінного розвитку та самореалізації молодого покоління, запобігання і протидії злочинності неповнолітніх.

Емпіричну базу дослідження становлять дані кримінально-правової та судової статистики, вибіркового аналізу вироків судів України за період 2004–2015 рр.,

розміщених у Єдиному реєстрі судових рішень, вибіркове дослідження матеріалів кримінальних справ та проваджень, розглянутих в Україні за 2004–2015 рр., а також вироків судів за цими справами та провадженнями, результати авторського кримінологічного дослідження середовища неповнолітніх і учасників виховного процесу у Дніпропетровській області. Формування вибірки та її репрезентативність ґрунтувались на показниках структури злочинності неповнолітніх в Україні за досліджуваний період. Загальний обсяг опитування становить: 1200 учнів віком 13–18 років, 1580 батьків, 178 вчителів та 286 вихованців колонії віком 14–20 років, 60 їх батьків та інших осіб, які їх замінюють, 11 вчителів виховної колонії. Вибіркова сукупність дослідження репрезентує генеральну сукупність за критеріями: вік, стать, місце (місто, село), де респондент був опитаний, вид навчального закладу (школа, ліцей, училище). Отримані результати були проаналізовані в цілому та за групами респондентів за віком, статтю, видом навчального закладу та типом населеного пункту, де мешкає респондент. Матеріали дослідження були оброблені за допомогою комп'ютерних програм «SPSS» та «ОСА».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним, міждисциплінарним дослідженням, яке висвітлює теоретичні, методологічні та практичні засади вивчення злочинності неповнолітніх, її особливостей, закономірностей, детермінації та запобігання і протидії їй в Україні. Новизною відрізняється авторський підхід до аналізу злочинності неповнолітніх та заходів запобігання і протидії як інтегративного результату комплексного функціонування соціальних інститутів, що формують умови прийняттого розвитку неповнолітніх та мотивацію до позитивної активності. У дисертації запропоновано та обґрунтовано ряд нових понять і концептуальних положень, висновків, рекомендацій, що має наукове й практичне значення для пізнання кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, визначення теоретичних основ практики формування типової програми запобігання та протидії їй, а саме:

вперше:

- узагальнено наукові підходи до змісту поняття «злочинність неповнолітніх» та вікових меж її пізнання на базі контекстуального аналізу, що умовно розподілено на: загальний, фактично-офіційний, диференційований і розширено-диференційований підходи, виходячи з закріпленого у теорії та практиці диференційованого розподілу неповнолітніх на вікові групи з урахуванням часо-просторових кордонів дослідження;

- запропоновано інтегративний, інституціональний підхід до аналізу злочинності неповнолітніх та заходів запобігання і протидії їй крізь призму виконання соціальними інститутами функцій (регулятивної, відтворення, комунікативної, інтегративної), що дає можливість у теорії та практиці визначити фактори, які забезпечують чи заважають формуванню умов соціалізації та мотивації до позитивної активності неповнолітніх;

- здійснено ранжування: показників злочинної активності осіб різної вікової категорії щодо окремих видів злочинів; ступеня розповсюдженості злочинів, за які засуджено неповнолітніх; вчинення неповнолітніми злочинів у групі; вчинення неповнолітніми злочинів у стані сп'яніння, що становить теоретичне підґрунтя для розробки комплексної моделі здійснення превентивної діяльності правоохоронними

органами та пріоритетності заходів запобігання злочинності неповнолітніх;

- дано інституціонально-особистісний (соціально-антропологічний) підхід до пізнання детермінації злочинності неповнолітніх, що дає можливість виявити й дослідити механізм утворення і дії суспільно неприйнятних (обумовлюючих, підтримуючих, сприяючих криміногенних факторів) та прийнятних (стримуючих, перешкоджаючих, нейтралізуючих криміногенних факторів) функціональних властивостей інститутів суспільства та особистісних рис неповнолітнього;

- на основі динамічних змін основного статистичного масиву потерпілих осіб та місця за ступенем розповсюдженості, яке посідає певна категорія жертв (неповнолітніх, малолітніх) окремих видів кримінальних правопорушень, здійснено ранжування показників кількості жертв злочинів та розраховано коефіцієнти віктимності різних вікових груп із поділом на високий, середній, помірний та низький коефіцієнти віктимності для адресного впливу на фактори, що сприяють віктимізації середовища неповнолітніх та обумовлюють деформацією особистісних якостей, які виступають «каталізатором» процесу віктимізації особи;

- виявлено стійкий зв'язок злочинної поведінки неповнолітніх із рівнем правової культури, правової, кримінально-правової свідомості та готовністю дотримуватись норм і заборон закону, правил поведінки, прийнятих у суспільстві за певних обставин. Тому для корекції протиправної поведінки і формування мотивації та готовності до позитивної активності необхідно зосередити увагу на таких напрямках: пропаганді законослухняної поведінки та її переваг, домінування правомірної мотивації у вирішенні конфліктних ситуацій; інформуванні з питань кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового і примусового виховного характеру; набутті життєво важливих навичок, навчанні задоволенню потреб та інтересів і вирішенню конфліктів правомірним шляхом; вихованні поваги до закону і фахівців, які його реалізують; формуванні довіри до органів влади;

- встановлено концептуальні основи (забезпечення повноцінного функціонування системи захисту прав дітей від народження до повноліття; створення інститутами суспільства умов прийняттого розвитку неповнолітнього; вдосконалення системи освіти, формування і реалізація соціальних та економічних інтересів підлітків, реалізація їх духовних потреб; протидія факторам, що сприяють криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх; посилення соціального контролю; відновлення поваги й довіри до правоохоронних органів; удосконалення інформаційно-аналітичного та матеріально-технічного забезпечення превентивної діяльності; запобігання ювенальному рецидиву) та засади (відповідності, системності превентивних заходів; гуманності та індивідуалізації заходів кримінально-правового, виховного характеру; єдності інформаційного простору суб'єктів запобігання; переваги заходів запобігання, пробації та медіації над засобами кримінальної репресії; взаємозалежності державної політики від обсягу кримінологічних знань щодо рівня криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх; спеціалізації у системі кримінальної юстиції; регіонального підходу тощо) політики держави щодо запобігання злочинності неповнолітніх, які відображають можливість держави забезпечити регулювання та захист суспільних відносин від впливу деструктивних процесів;

– виділено основні напрями побудови реалістичної, ефективної, із належним ідеологічним підґрунтям, забезпеченої організаційно-управлінським, матеріально-технічним, методичним та кадровим ресурсом Типової програми запобігання злочинності неповнолітніх, що відповідає сучасному стану проблеми, її особливостям, регіональній специфіці, принципам програмування запобігання злочинності неповнолітніх, а також передбачає: соціальний, кримінологічний, віктимологічний, кримінально-правовий, пенітенціарний напрями; правову освіту і правове (у тому числі кримінально-правове) виховання, професійне та об'єктивне інформаційно-аналітичне забезпечення;

удосконалено:

– розуміння регіональних напрямів запобігання злочинності неповнолітніх шляхом поєднання автономності області та єдності країни (геополітичних, соціально-економічних, кадрових, фінансових, управлінських, культурних, інформаційних, вихованих, релігійно-конфесійних та ін.) можливостей і ресурсів;

– наукову дефініцію терміна «злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного пізнання», під якою розуміють сукупність суспільно небезпечних діянь (злочинів) неповнолітніх у різних сферах суспільного життя як результат дисфункціональності соціальних інститутів, що покликані формувати умови прийняттого розвитку особистості неповнолітнього та мотивацію до позитивної поведінки, та яка, вживається у загально-кримінологічному розумінні (для змістовної характеристики феномена злочинної активності частини суспільства віком від 14 років до повноліття) та спеціально-кримінологічному розумінні (із можливим диференційованим розподілом на підгрупи: 11–13 років, 14–15 років, від 16 років до повноліття, та визначенням її територіально-часових меж);

– перелік особливостей, що характеризують злочинність неповнолітніх, її закономірності та суспільно небезпечні тенденції: рівень судимості (пенітенціарна особливість); стабільність кількості неповнолітніх, які вчиняють злочини, та незначна їх різноманітність; домінування корисливої злочинності у загальній структурі ювенальної злочинності; груповий характер; превалювання вчинення неповнолітніми злочинів у стані алкогольного сп'яніння; рівень ювенального рецидиву; високий рівень латентності; приховані резерви безпритульності та бездоглядності; «віртуалізація» злочинності неповнолітніх; особливості територіального розподілу показників злочинності неповнолітніх;

– систему наукових поглядів на детермінацію злочинності неповнолітніх, що стосуються формування злочинної поведінки у частини неповнолітніх залежно від функціональних або дисфункціональних процесів у сфері політики, економіки, сім'ї, освіти, культури і виховання тощо;

дістали подальший розвиток:

– комплексний підхід до пізнання явища злочинності неповнолітніх із застосуванням різних методів дослідження, що дає можливість побудувати загальну стратегію дослідження та інтерпретувати його результати, встановити відповідні норми, критерії та форми пізнання, які покликані унеможливити суб'єктивність і логічну непослідовність процесу пізнання та його результатів;

– теоретичний і прикладний аналіз специфіки злочинної поведінки неповнолітніх при вчиненні певних видів злочинів, визначення кримінологічно

значущих чинників та їх криміногенного потенціалу шляхом поєднання кримінально-правових та кримінологічних критеріїв структуризації злочинності неповнолітніх, а саме: об'єкт посягання (життя, здоров'я, статева свобода, власність), мотивацію (насильницька, корислива, хуліганська) та засоби вчинення злочину (незаконне заволодіння). Врахування такої специфіки видового та індивідуального гендерно-вікового характеру забезпечить цілеспрямований диференційований підхід до запобігання й протидії злочинності неповнолітніх;

- обґрунтування важливості адаптації інституціонального підходу до аналізу ролі соціальних інститутів у формуванні соціальних норм і моделей прийнятної поведінки неповнолітнього та використанні інституціонального підходу до вивчення і стримування злочинності неповнолітніх;

- дослідження деструктивних відхилень у поведінці неповнолітніх, що дало змогу виявити й узагальнити риси, притаманні особистості вихованців колонії: особливий характер міжособистісних відносин; невисокий рівень інтелектуального розвитку та самосвідомості; самовиправдання злочинної поведінки; здатність оцінити превентивно-виховне значення діяльності працівників ВК, усвідомлення власної ролі у процесі корекції поведінки та бажання змінити своє життя на краще;

- кримінологічна характеристика факторів, які в сучасних умовах сприяють віктимізації середовища неповнолітніх, серед яких: кардинальні зміни соціальної політики щодо дитини; радикальні зміни економічної політики, що пов'язані із трансформацією суспільства і породжують відчуття небезпеки, незахищеності, невпевненості; відмова сучасного суспільства, а відповідно, і неповнолітніх від сталих моральних цінностей та формування нових орієнтирів; наявність протиріч між галузевими законодавчими нормами, розбіжність між законом та сформованою юридичною практикою й реаліями сьогодення; наявні протиріччя між потребами неповнолітніх та їх рольовими очікуваннями; загальний стан напруги у країні, що зумовлює неготовність більшої частини суспільства до кардинальних змін;

- положення про те, що важливою умовою ефективності запобігання деструктивному впливу ЗМІ на формування інформаційно-комунікативного простору для розвитку особистості неповнолітнього та мотивації його поведінки виступає інтегративне використання функцій масової комунікації для оптимізації діяльності соціальних інститутів, органів влади й управління, громадськості у протидії злочинності неповнолітніх;

- система аргументів щодо високої профілактичної дії інституту звільнення від покарання неповнолітніх в основу яких покладено емпіричне дослідженням показників рецидиву серед засуджених неповнолітніх;

- обґрунтування змін до Загальної частини КК України при застосуванні санкцій майнового характеру (ч. 4, 5 ст. 53, ч. 2 ст. 57, ст. 99); громадських та виправних робіт (ч. 1, 2 ст. 100);

- положення про те, що єдність каральних і виховних елементів у досягненні мети покарання – запобіганні злочинності – найбільш повно проявляється в процесі реалізації окремих видів покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні висновки й пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальшої розробки фундаментальних і прикладних тем науки кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, пов'язаних із проблематикою запобігання злочинності неповнолітніх в Україні (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 20.12.2016 р.; Акт впровадження у науково-дослідну роботу Національного авіаційного університету від 15.11.2016 р.);

– у правотворчій діяльності – під час розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів, які регулюють питання кримінальної відповідальності неповнолітніх і програмування запобігання злочинності неповнолітніх в Україні;

– у правозастосовній діяльності й системі підготовки та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних і судових органів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність підрозділів ГУМВС України в Дніпропетровській області від 06.11.2015 р.; Акт впровадження у практичну діяльність Головного територіального управління юстиції у Дніпропетровській області від 20.10.2016 р.; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність відділу ювенальної юстиції прокуратури Дніпропетровської області від 07.12.2016 р.);

– у навчальному процесі – під час підготовки відповідних наукових, навчально-методичних видань та при проведенні навчальних занять із дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право» (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара від 10.12.2015 р.; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 26.12.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, викладені в дисертації та винесені на захист, розроблялись автором особисто. У статті, написаній у співавторстві з С. Я. Лиховою, здобувачеві належить кримінологічний аналіз вікових, статевих, психологічних, емоційно-вольових властивостей неповнолітніх злочинців та розгляд основ формування програми запобігання злочинності неповнолітніх. У статті, що написана у співавторстві з К. М. Буряк, здобувачем надано кримінологічну характеристику впливу ЗМІ на формування світогляду, моделей поведінки неповнолітніх, розкрито основні функції ЗМІ у контексті превентивної діяльності. У колективних посібниках особисто здобувачем розкриті особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх і надано кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх. У працях, опублікованих у співавторстві, понад 50 % становлять власні теоретичні напрацювання дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертації оприлюднені автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах і конгресах: «Злочини проти особистої волі людини» (м. Харків, 19–20 вересня 2002 р.); «Делінквентна поведінка дітей та молоді: сучасні технології протидії» (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2006 р.); «Теория и практика правотворчества и правоприменения в условиях интеграционных процессов» (м. Гродно, 13–14 квітня 2007 р.); «Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты» (м. Москва, 29–30 травня 2008 р.); «Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки

України» (м. Кіровоград, 5–6 листопада 2009 р.); «Проблемы уголовной политики, экологии и права» (м. Санкт-Петербург, 24–25 травня 2010 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.); «Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 5 листопада 2010 р.); «Научные основы уголовного права и процессы глобализации» (м. Москва, 28 травня 2010 р.); «Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми» (м. Кіровоград, 22–23 квітня 2010 р.); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права» (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.); «Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию» (м. Москва, 26–27 травня 2011 р.); «Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Дніпропетровськ, 27–28 квітня 2012 р.); «Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект» (м. Київ, 24 лютого 2012 р.); «Проблеми та перспективи розвитку юридичної науки та освіти в Україні» (м. Київ, 17 травня 2012 р.); «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.); «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (м. Львів, 21–22 вересня 2012 р.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.); «Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми» (м. Ірпінь, 16 листопада 2012 р.); «Транспортне право в ХХІ столітті» (м. Київ, 21 лютого 2013 р.); «Актуальні питання досудового розслідування слідчими органами внутрішніх справ: проблеми теорії та практики» (м. Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 р.); «Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського» (м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.); «Правова доктрина – основа формування правової системи держави» (м. Харків, 20–21 листопада 2013 р.); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євро інтеграції» (м. Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р.); «Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі» (м. Київ, 27 лютого 2014 р.); «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы» (м. Кишинев, 28–29 березня 2014 р.); «Práva a slobody človeka a občana» (м. Братислава, 19–20 вересня 2014 р.); «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.); «Юридична наука і практика: виклики часу» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); «Pravna veda a prax v tretom tisícročí» (м. Кошице, 27–28 лютого 2015 р.); «Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності» (м. Харків, 8–9 жовтня 2015 р.); «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності» (м. Одеса, 13 листопада 2015 р.); «Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи» (м. Київ, 26 лютого 2016 р.); «Проблеми реформування кримінальної юстиції України» (м. Чернівці, 20 травня 2016 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертації знайшли своє відображення у 89 наукових працях, зокрема: 3 монографіях (одноособових); підручнику; 2 навчальних посібниках (у співавторстві); практикумі; 26 статтях у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук; 10 статтях,

опублікованих у наукових виданнях іноземних держав (2 – у співавторстві, 1 – у Scopus); 12 статтях у інших виданнях; 34 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських конференціях, семінарах і конгресах апробаційного характеру.

Структура дисертації відбиває логіку і послідовність наукового дослідження та зумовлена його предметом, метою і завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (801 найменування) та 24 додатків. Повний обсяг дисертації становить 536 сторінок, з яких основний текст – 385 сторінок, список використаних джерел – 85 сторінок, додатки – 66 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, розкрито стан її науково-теоретичної розробки та зазначено зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, його методологічне підґрунтя, сформульовано положення, що становлять наукову новизну роботи, висвітлено практичне значення одержаних результатів, надано відомості про апробацію та публікації, структуру дисертації.

Розділ 1 «Соціальна проблема злочинності неповнолітніх та її особливості» містить п'ять підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Науково-теоретичний аналіз ставлення суспільства до забезпечення соціально прийняттого розвитку особистості неповнолітнього: поняття, елементи, форми, засоби та рівні»* здійснено огляд основних спеціальних літературних джерел за тематикою дослідження, що дало можливість констатувати, по-перше, відсутність міждисциплінарних фундаментальних праць із висвітлення проблем соціальної обумовленості злочинності неповнолітніх, формування ефективної програми запобігання їй у контексті функціонування та дисфункціональних відхилень інститутів суспільства; по-друге – звернення до проблем злочинності неповнолітніх у фундаментальних працях, факт актуальності інтересу наукової громадськості до вказаної проблематики.

Проаналізовано складові соціально прийняттого розвитку особистості неповнолітнього (суб'єкт, об'єкт, етапи та механізм реалізації; компоненти; мету; індикатор) та соціалізуючу роль інститутів суспільства (економічного, політичного, сім'ї, освіти, тощо) у формуванні й забезпеченні мотивації до позитивної поведінки неповнолітніх. Проведено ґрунтовне дослідження проблем злочинності неповнолітніх від дефінітивного аналізу понять, що охоплюють вказану тематику, до формування комплексних заходів запобігання цьому негативному явищу.

У *підрозділі 1.2 «Формування державної, суспільної практики ставлення до розвитку дитини, злочинності неповнолітніх та заходів запобігання їй у різні історичні епохи»* проаналізовано історичні пам'ятки минулих років, наукові погляди щодо правового становища дитини та ставлення суспільства до неприйнятних і злочинних проявів у поведінці неповнолітніх від Київської Русі до сьогодення, відповідно до інституціонального та структурно-функціонального підходу шляхом розкриття еволюції соціально-правового та рольового статусу дитини та реакції

держави на злочинну поведінку дитини крізь призму домінування соціальних інститутів (політичного, економічного, релігійного, сім'ї, освіти) у відповідну епоху.

Доведено, що зміна епох, законів, владних структур не змінює сутність злочинності неповнолітніх, а лише модифікує її прояви під впливом політичних, правових, звичаєвих та економічних умов, відповідно до яких змінювалося і ставлення до цього явища. Злочинність неповнолітніх як явище розвивалось циклічно, за законом хвилеподібних змін, а її прояви мали різні показники, тенденції, а відповідно – ставлення та реакцію суспільства в різні історичні епохи.

У пункті 1.2.1 *«Еволюція правового становища дитини та ставлення суспільства до негативних відхилень у поведінці неповнолітніх від Київської Русі до початку ХХ століття»* відзначено домінування інститутів релігії та сім'ї у визначенні становища дитини та ставленні суспільства до відхилень у поведінці неповнолітнього. Встановлено, що родина несла тягар соціальної відповідальності за протиправну поведінку дитини перед Богом та суспільством. Проаналізовано формування особливих судів для малолітніх, виховно-виправних установ (під патронуванням земств, міської думи, церкви, громади) та заходи боротьби зі злочинністю за схемою: захист, виховання, покарання.

У пункті 1.2.2 *«Ставлення суспільства до розвитку дитини та формування поглядів на злочинність неповнолітніх і практики запобігання їй за радянської доби»* окреслено домінуючу роль політичного інституту, що визначав вектор розвитку країни, ідеологію (принцип соціальної рівності, 10 ситих кормлять одного голодуючого), функціональну спрямованість інших соціальних інститутів, світогляд дитини та формував відповідні норми, правила, цінності. Окреслено заходи спрямовані на охорону дитинства, подолання безпритульності, боротьби зі злочинністю неповнолітніх, функціонування «реформаторіумів» для малолітніх правопорушників. Окремо розглянуто ставлення до дитини та її злочинної поведінки у період окупації. Визначено об'єктивні чинники періоду формування незалежної країни, що зумовили глибоку економічну кризу, зниження рівня життя, загострення соціальних проблем, занепад моральності та соціальну аномію.

У пункті 1.2.3 *«Ставлення суспільства до розвитку дитини та формування поглядів на злочинність неповнолітніх і практики запобігання їй за часів незалежності України»* проаналізовано сучасну політику України у площині дотримання міжнародних правил, принципів та рекомендації щодо формування підходів, принципів гуманного, конструктивного й ефективного поводження з неповнолітніми при здійсненні правосуддя, теорії та практики запобігання і протидії злочинності неповнолітніх.

У підрозділі 1.3 *«Методологія дослідження злочинності неповнолітніх та запобігання і протидії їй»* визначено основні методи наукового пошуку та з'ясовано їх сутність, що дозволило, по-перше, сформулювати теоретико-методологічні підходи до пізнання причино-наслідкового зв'язку і взаємного впливу соціальної обумовленості злочинності неповнолітніх: соціалізуючої ролі інститутів суспільства, їх дисфункціональності та рівня криміналізації і віктимізації середовища неповнолітніх; по-друге, створити модель наукового пізнання соціогенези злочинності неповнолітніх. Доведено доцільність, у межах кримінологічного дослідження запобігання злочинності неповнолітніх, застосування

інституціональної, системної, структурно-функціональної, соціокультурної організаційно-синергетичної методологічних парадигм, загальнонаукових і спеціальних методів, що мають найбільшу евристичну цінність і водночас розширюють можливості пізнання специфіки усіх елементів запобіжної діяльності.

У підрозділі 1.4 «Дефінітивний аналіз поняття «злочинність неповнолітніх» та вікові межі її кримінологічного аналізу» класифіковані науково-прикладні підходи до визначення поняття «злочинність неповнолітніх» і вікових меж її кримінологічного аналізу (які мають спільні та відмінні риси) на загальний, фактично-офіційний, диференційований і розширено-диференційований. Спільним є те, що усі науковці вкладають юридичну складову у пізнання феномену соціальної активності неповнолітніх віком 14–18 років (14–17 років), виходячи з норми ст. 22 КК України. Відмінність полягає у визначенні часово-просторових меж дослідження злочинності неповнолітніх та вікової диференціації. Поняття «злочинність неповнолітніх» вживається у загально-кримінологічному (для характеристики феномену злочинності осіб від 14 років до повноліття) та спеціально-кримінологічному розумінні (із можливим диференційованим розподілом на вікові підгрупи: 11–13 років, 14–15 років, від 16 років до повноліття). Доведено, що використання у кримінологічних дослідженнях, законодавстві, аналітичних довідках і звітах поняття «дитяча злочинність» є некоректним. Адже законодавча техніка конструювання правових норм вимагає, щоб терміни, які використовуються для позначення того самого явища в різних галузях права та в межах однієї галузі, були однаковими; термін відповідав змісту того явища, яке він позначає.

У підрозділі 1.5 «Особливості злочинності неповнолітніх, сучасні тенденції та закономірності розвитку» на основі науково-теоретичної та емпіричної бази дослідження розкрито особливості й закономірності злочинності неповнолітніх, які мають бути враховані у запобіжній діяльності та державній політиці протидії злочинності неповнолітніх, а саме: стабільність питомої ваги неповнолітніх, що вчиняють злочини та незначна їх різноманітність; пенітенціарна особливість; груповий характер; велика частка злочинів, вчинених у стані сп'яніння (5 частина злочинів вчиняються неповнолітніми у стані алкогольного сп'яніння, де превалюють насильницькі злочини, згвалтування тощо); високий рівень латентності; приховані резерви безпритульності та бездоглядності, що з високою ймовірністю формують злочинну поведінку неповнолітніх; «віртуалізація» злочинності неповнолітніх, що, з одного боку, полягає в інтеграції злочинних проявів у віртуальний світ, а з іншого – у трансформації побаченого у реальне життя; особливості регіонального характеру.

Доведено, що особливості злочинності неповнолітніх обумовлені соціальним середовищем, побутовим оточенням, економічними факторами, рівнем культури, показником релігійної свідомості та політичними факторами, що дає можливість виявити і спрогнозувати нерівномірність у стані та динаміці регіональних показників. Аналіз особливостей територіального розподілу показників злочинності неповнолітніх став підґрунтям ранжування областей за коефіцієнтами кримінальної ураженості середовища неповнолітніх на області: з помірним, середнім, високим та небезпечно-високим рівнями ювенальної злочинності. Виявлено, що у забезпеченні зменшення показників криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх і

підвищення безпеки суспільства доцільним є поєднання автономності областей та єдності країни: їх геополітичних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, культурно-вихованих, релігійно-конфесійних, інформаційних, інших можливостей і ресурсів.

Розділ 2 «Кримінологічний аналіз особистості неповнолітнього, що вчиняє злочин, у контексті закономірностей розвитку інститутів суспільства» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1 *«Соціально-демографічна характеристика особистості неповнолітнього»* доведено кримінологічну цінність соціально-демографічної характеристики особистості неповнолітнього, яка полягає у тому, що на рівнях макро- і мікросередовища дисфункціональність інститутів суспільства і деформація соціальних відносин впливають на соціалізацію дитини, зумовлюючи формування мотивації до злочинної активності неповнолітнього.

Коефіцієнт злочинної активності різних вікових груп неповнолітніх та малолітніх у загальному статистичному масиві щодо окремих видів злочинних посягань досліджено у вертикальній (високий, середній, помірний та низький коефіцієнти активності) та горизонтальній (високо-небезпечна, висока, середня, помірна та низька активність) площинах. Критерієм такого розподілу є: по-перше, ступінь розповсюдження коефіцієнта злочинної активності щодо видів правопорушень (проти життя, здоров'я, власності, громадської безпеки тощо); по-друге, вікові групи виявлених осіб, які їх вчинили. Серед неповнолітніх 16–17 років високонебезпечна активність спостерігається у злочинах проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності, власності, громадського порядку та моральності; висока активність – проти громадської безпеки, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. У групі осіб 15–16 років середня злочинна активність – у злочинах проти життя та здоров'я осіб, власності, безпеки руху та експлуатації транспорту; помірна злочинна активність – у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності, громадської безпеки, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Серед малолітніх осіб до 14 років помірна злочинна активність спостерігається у злочинах проти життя та здоров'я; низька злочинна активність – у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності, власності, громадської безпеки, безпеки руху й експлуатації транспорту, громадського порядку та моральності, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Найбільш кримінально активними є особи 16–17 років (коефіцієнт активності 507 осіб), показник активності осіб 14–15 років – 290 осіб. Емпірично підтвердження не знайшла теза щодо більш високих темпів росту кримінальної активності молодшої вікової групи неповнолітніх та відповідно «омолодження» злочинності.

За гендерною ознакою протягом 2004–2015 рр. переважає так звана «чоловіча злочинність». Середній показник питомої ваги неповнолітніх хлопців становить 92,4 % і 7,6 % дівчат, засуджених за скоєння злочину.

Серед засуджених неповнолітніх переважають учні шкіл та ліцеїв (57,1 % у 2014 р.) Постійною є питома вага неповнолітніх, які до засудження виховувались у неповній родині (42,9 % у 2014 р.). Стабільно високим є показник засуджених, які до скоєння злочину мали базову загальну середню освіту (у середньому 62 %). Найменший показник засуджених без освіти – 1,2 % у 2014 р. Спостерігається

тенденція зростання кількості засуджених, які мають повну загальну середню освіту з 12,4 % у 2004 р. до 19,3 % у 2014 р.

У підрозділі 2.2 «Кримінально-правова характеристика особистості неповнолітнього» здійснено кримінологічний аналіз рівня групової злочинності, рецидиву, ступеня тяжкості, мотивації злочинних діянь, об'єктів посягання, обставин вчинення злочину, що становило підґрунтя виявлення різновекторних тенденцій: зниження, зростання та стабільності вказаних показників у розрізі вчинення окремих видів злочинів.

У загальній структурі групової злочинності неповнолітніх із високою інтенсивністю групової участі вчиняються: розбій (80,2 %), хуліганство (75,2 %), незаконне заволодіння транспортним засобом (64,6 %); з середньою: крадіжка (49,9 %), грабіж (47,2 %), зґвалтування (28,6 %); з помірною: вбивство (10 %), умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень (8 %), умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (6,5 %), злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів (5,9 %).

Високий показник засуджених неповнолітніх за вчинення зґвалтування у стані сп'яніння (85,7 %), що є сталою тенденцією останнього десятиліття. У 2015 р. майже половина вбивств (47,8 %), третина хуліганських дій (34,5 %), умисних тілесних ушкоджень (23,4 %), розбоїв (29,3 %) вчинялися неповнолітніми у стані алкогольного сп'яніння.

Показник засуджених неповнолітніх, які до скоєння злочину мали не зняту і не погашену судимість, у загальній структурі засуджених неповнолітніх становить 13 % у 2004 р. та 11,7 % у 2015 р. Незмінним є показник засуджених, які не були раніше судимі, але перебували на обліку в КМСД – 4 % та які до засудження направлялись у спеціальні навчально-виховні заклади – 1,7 %. Позитивним фактом є сталий низький показник засуджених неповнолітніх, які до скоєння злочину були звільнені від кримінальної відповідальності, – з 1,6 % у 2004 році до 0,8 % у 2015 р., – що свідчить про правильне обрання судом заходу реагування на злочин. Натомість значний відсоток раніше засуджених підлітків свідчить, що ранній кримінальний досвід виступає вагомим чинником ювенального рецидиву.

У підрозділі 2.3 «Морально-психологічні, індивідуально-вікові особливості особистості неповнолітнього» наголошується, що кожному віковому періоду неповноліття притаманні власні потреби, інтереси, світогляд, ціннісні орієнтації, відповідний до віку пріоритет соціальних цінностей, духовний розвиток. Загальна об'єднуюча складова – це потреба у самореалізації, самооцінці, самовизначенні, самоствердженні та самостійності (автономності). Звертається увага на особливу роль у розвитку особистості її морально-психологічних якостей морального ідеалу.

Послаблення соціалізуючої функції родини та установ освіти (байдужість, негативне ставлення, незахищеність) породжує відчуження, втрату ідеалів і, відповідно, ставить частину підлітків перед пошуком нових орієнтирів наслідування, зразків поведінки для самоствердження й самореалізації. Виявлено найтиповіші особливості неповнолітніх засуджених порівняно із законослухняними підлітками: відчуження від нормальних соціальних зв'язків; деформованість системи поглядів, цінностей, ідеалів, а звідси і відсутність життєвих навичок; занижена чи дуже завищена самооцінка; зневіра й агресивність; споживацьке

ставлення до оточуючих; самовиправдання злочинної поведінки; низький рівень культури й освіти; відсутність трудових навичок і нормальних родинних зв'язків; аморальність та нехтування правами інших членів суспільства.

У підрозділі 2.4 «*Формування ціннісних орієнтацій та визначення соціальних ролей неповнолітнього*» обґрунтовується, що формування ціннісних орієнтацій та визначення соціальних ролей неповнолітнього базується на процесах, пов'язаних з його світоглядом, духовними потребами, соціальною активністю, політичною лояльністю, щоденною ментальністю тощо. Ціннісні орієнтації розглянуто як сукупність ідей, принципів, переконань, поглядів особистості під кутом впливу на формування і практичну реалізацію такої домінуючої складової, як характер поведінки, її спрямування, що проявляються у соціальній ролі відповідно до статусу неповнолітнього. Соціальні ролі за змістом втілюють найбільш важливі риси життєдіяльності певної групи неповнолітніх, що відповідають формам поведінки. З одного боку, це комплекс статусних елементів, які властиві стилю життя родини, умовам навчання, виробництва, побутовому оточенню, а з іншого – особливості форм поведінки, що відповідають особистісно-рольовому статусу. Внаслідок тотального впливу ЗМІ й телекомунікаційних систем, неповнолітні «приміряють» на себе раніше не притаманні їм соціальні ролі (захисники моралі, борці з педофілами, наркоманами, проститутками), які вони вважають важливими та необхідними.

Важливу роль у соціалізації неповнолітнього, забезпеченні послідовного використання культурних цінностей, передачі навичок і норм соціальної поведінки, у формуванні ціннісних орієнтацій та знятті напруги у суспільстві відіграє ідеологія. Проаналізовано ставлення неповнолітніх із правомірною та протиправною поведінкою до основних цінностей, які охороняються законом, що дало можливість змодельовати дії респондентів й очікування дорослих у реальній ситуації вибору між правомірною та протиправною поведінкою.

Розділ 3 «Теоретичний аналіз детермінації злочинності неповнолітніх – підґрунтя превентивної теорії та практики» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 3.1 «*Детермінація злочинної поведінки неповнолітніх у контексті деструктивних процесів, що відбуваються у суспільстві*» досліджено різні наукові підходи до аналізу причин, умов, факторів й інших криміногенних чинників, що детермінують злочинну поведінку неповнолітнього, та, узагальнюючи соціологічні підходи до основних сфер життєдіяльності, доведено, що найбільш повне уявлення про детермінацію злочинності неповнолітніх дає комплексне дослідження інститутів суспільства, у межах яких створюються умови для розвитку особистості дитини і формується мотивація до соціально прийнятної поведінки. Це дало можливість, по-перше, встановити зв'язок специфіки злочинної поведінки неповнолітнього із нормальним чи деструктивним функціонуванням інститутів суспільства крізь призму відносин дитини в основних сферах життєдіяльності та з урахуванням її вікових, статевих, психічних, фізичних, духовних особливостей; по-друге, сформулювати напрями державної політики запобігання злочинності неповнолітніх, розробити типову програму запобігання злочинності неповнолітніх.

Сформульовано інституціонально-особистісний (соціально-антропологічний) підхід до пізнання детермінації злочинності неповнолітніх, який дає можливість виявити та дослідити механізм утворення і дії суспільно неприйнятних та

прийнятних функціональних властивостей інститутів суспільства, агентів соціалізації та особистісних характеристик неповнолітнього.

У підрозділі 3.2 *«Ситуативно-віктимологічна складова у механізмі індивідуальної злочинної поведінки неповнолітніх»* було визначено і досліджено криміногенну ситуацію та віктимологічні аспекти злочинності неповнолітніх за напрямками: оцінки криміногенної ситуації респондентами й експертами; кримінологічного аналізу і оцінки віктимогенної ситуації. Проведено аналіз динамічних змін основного статистичного масиву потерпілих осіб, визначено категорії жертв злочинів та здійснено ранжування кількісних показників і коефіцієнтів віктимності різних вікових категорій, що стало підґрунтям диференціації на високий, середній, помірний та низький коефіцієнти віктимності. У 2015 році в Україні серед неповнолітніх із високим коефіцієнтом віктимності виявилися жертви крадіжок (86); із середнім – жертви ДТП (39), грабежу (33) та шахрайства (24); із помірним – жертви розбою (6), умисних вбивств та зґвалтувань (по 4 особи), пов'язаних із насильством у сім'ї (3), умисних тяжких тілесних ушкоджень (2); із низьким – жертви торгівлі людьми (0,1 особа).

Визначено фактори, які в сучасних умовах сприяють віктимізації середовища неповнолітніх. Доведено, що ефективність запобігання віктимізації у цілому залежить від усвідомлення рівня і джерел небезпеки, уникнення потенційно небезпечних ситуацій та готовності держави, суспільства й особи створювати і забезпечувати безпечне середовище у різних сферах суспільного життя.

У підрозділі 3.3 *«Правосвідомість у контексті дослідження неприйнятних, у тому числі злочинних відхилень у поведінці неповнолітніх та її роль у механізмі індивідуальної злочинної поведінки»* зазначається, що правосвідомість виступає одним із факторів, який впливає на формування особистості неповнолітнього, його потреб, інтересів, світогляду, ідеалів таким чином, що підліток обирає суспільно корисний варіант поведінки як прийнятний для себе.

Визначено вплив рівня правосвідомості та ролі окремих джерел отримання правової інформації на обрання варіантів поведінки у стандартних ситуаціях. Доведено, що обрання певного типу протиправної поведінки неповнолітніми обумовлюється не тільки обсягом їх знань щодо норм закону про кримінальну відповідальність та іншої кримінально-правової інформації, а й ставленням до закону та уявленням, за яких обставин підліток може порушити закон. Важливого значення в процесі виховання правосвідомості та правової культури підлітків набуває їх інформованість щодо змісту кримінально-правих норм, готовність їх дотримуватись чи виправдовувати злочинну поведінку та наявність альтернативних дій у певних ситуаціях, набуття навичок прийняття позитивних рішень.

Контент-аналіз джерел отримання кримінально-правових знань та інформації показав: провідну роль у наданні правової інформації батьками, превалювання у правовому вихованні неповнолітніх неофіційних джерел правової інформації; суттєву різницю в оцінці своєї правової роботи серед неповнолітніх вчителями й неповнолітніми. У межах формування правосвідомості неповнолітніх в цілому та кримінально-правової сфери зокрема, на нашу думку, доцільно зосередити увагу на: пропаганді законослухняної поведінки та її переваг у процесі формування особистості неповнолітнього і домінування правомірної мотивації у вирішенні

конфліктних ситуацій; інформуванні з питань кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового і примусового виховного характеру; набутті життєво важливих навичок, навчанні задоволення потреб та інтересів і вирішення конфліктів правомірним шляхом.

У підрозділі 3.4 «Вплив засобів масової комунікації на розвиток неповнолітніх та формування злочинної поведінки частини неповнолітніх» наголошено, що ЗМІ як інструмент політичного інституту та агент соціалізації дитини у широких масштабах є засобом ідеологічного, політичного, інформативного, психологічного, освітнього та розважального впливу. Внаслідок неналежного виконання основних функцій ЗМІ (інформативної, культурно-виховної, освітньої, комунікативної, рекреативної, ціннісно-орієнтаційної, інноваційної, інтегративної, соціалізації) відбувається деструктивний вплив на формування особистості неповнолітнього, що зумовлює негативні відхилення у його поведінці. Здійснено моніторинговий аналіз рівня довіри до різноманітних джерел інформації (серед яких превалюють неофіційні джерела), пріоритетних програм та найбільш популярних у середовищі неповнолітніх сайтів (найбільш розповсюджені: розважальні програми, проблемно-конфліктні, інформативні, просвітницькі, музичні та новини), що сприяють реалізації життєво важливих потреб у спілкуванні, самоствердженні та самоідентифікації сучасних підлітків. Побачене у ЗМІ підлітки екстраполюють у відносини зі вчителями, батьками, однолітками. Доведено, що до формування інформативних, просвітницьких програм, випуску «Новин» слід підходити виважено і відповідально, використовуючи його для засвоєння неповнолітніми: суспільно корисних моделей поведінки; соціальних цінностей і норм; формування навичок розв'язання конфліктів правомірним шляхом; формування правосвідомості та кримінально-правової свідомості, що сприятиме правомірній поведінці та готовності дотримуватись обмежень й заборон, визначених законом.

Значення засобів масової комунікації як агента соціалізації неповнолітнього та неспеціалізованого суб'єкта запобігання злочинності неповнолітніх полягає у можливості здійснювати дуалістичний (загальносоціальний та спеціально кримінологічний) вплив на державному, регіональному та місцевому рівнях, усвідомлюючи юридичну, соціальну і моральну відповідальність за якість, точність та коректність подачі інформації.

Розділ 4 «Теорія та практика запобігання і протидії злочинності неповнолітніх» містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Міжнародні правила, принципи та рекомендації щодо гуманізації національного законодавства у сфері запобігання і протидії злочинності неповнолітніх» доводиться, що дотримання міжнародних норм і принципів у сфері захисту прав та інтересів дитини потребує відповідної політичної волі й готовності до оновлення національного законодавства, реформування соціальних інститутів, що забезпечують стабільний розвиток держави, модернізації системи запобігання злочинності та захисту прав неповнолітніх у сфері кримінального судочинства. Міжнародні норми спрямовані на пріоритетність освітніх, виховних, соціальних заходів над каральними із примусовою ізоляцією від суспільства. Наголошено, що у процесі імплементації міжнародних норм важливо збереження своєрідності засобів охорони прав та свобод дитини в Україні; заходів запобігання та протидії

злочинності неповнолітніх; власної системи ювенальної кримінальної юстиції, які відображають економічні, політичні, ідеологічні, релігійні та культурно-виховні особливості й самобутність України.

У підрозділі 4.2 *«Зарубіжний досвід програмного забезпечення запобігання та протидії злочинності неповнолітніх»* аналізується правове поле і програмні превентивні заходи тривалого втручання, які мають переважно тривалий характер; відрізняються чітко і логічно побудованими етапами реалізації програм, широким залученням до реалізації основних компонентів програм вчителів, батьків, учнів, соціальних працівників, психологів та громадськості, виділенням коштів і проведенням спеціальних навчальних тренінгів чи курсів підготовки координаторів програм; наявність оціночних результатів участі у програмі, її впливу на поведінку підлітка, його самооцінку, здатність критично оцінювати свою активність та усвідомлювати власну відповідальність; програми виступають типовим зразком, розрахованим на певну вікову групу, й адаптовані до сільського та міського молодіжного середовища, передбачають можливість виявлення районів й осіб, які потребують допомоги та корекції поведінки з визначенням форм допомоги та її масштабів.

Доведено важливість запровадження заходів тривалого втручання, корекції та впливу на злочинну поведінку неповнолітніх за умови максимальної мобілізації усіх ресурсів, у тому числі сім'ї, освіти, громади, волонтерів, з метою сприяння благополуччю дитини та скорочення втручання з боку закону, і ефективного, справедливого й гуманного поводження з неповнолітніми, що перебувають у сфері ювенального кримінального судочинства.

У підрозділі 4.3 *«Гуманістичні засади та структура сучасної української державної політики запобігання злочинності неповнолітніх»* розкрито основні засади сучасної політики запобігання злочинності неповнолітніх, що відповідають міжнародним принципам, правилам та національним інтересам України. Доведено, що державна політика запобігання злочинності неповнолітніх сформована з урахуванням історичних, сучасних та перспективних елементів, є багаторівневим складним утворенням, яке охоплює: мету, напрямки, гуманістичні засади, об'єкти, формальні та неформальні суб'єкти, етапи спрямування процесу формування та засоби реалізації державної ювенальної політики запобігання злочинності.

Ефективність та результативність державної політики залежить від належного її фінансування; відповідного професійного кадрового забезпечення; методичного, організаційного та психологічного супроводу; комплексного підходу; відновлення поваги і довіри до органів влади й управління; підвищення авторитету інститутів суспільства; забезпечення реальної участі громади у процесі зниження рівня криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх, підвищення безпеки суспільства в цілому.

У підрозділі 4.4 *«Теоретичний аналіз заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх та їх реалізація у кримінальній правозастосовній практиці»* стверджується, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до неповнолітніх, є об'єктивною оцінкою суспільно небезпечної поведінки неповнолітніх та реакцією держави на злочини. Реалізація цих заходів

сприяє стабілізації криміногенної та віктимогенної ситуації в країні та забезпечує безпеку у суспільстві.

Визначено, що у структурі покарань, які призначаються неповнолітнім, сталою є тенденція обрання судом найсуворішого покарання – позбавлення волі (де превалює строк від 3 до 5 років). Показник питомої ваги засуджених до позбавлення волі коливається від 85,5 % від загальної кількості неповнолітніх, до яких застосовано покарання, у 2004 р. до 41,2 % у 2014 р. Збільшилось застосування арешту до неповнолітніх з 1,7 % у 2004 р. до 2,1 % у 2015 р. Відзначено позитивну тенденцію до призначення неповнолітнім покарань, альтернативних ізоляції від суспільства. Застосування до них громадських робіт з 5,7 % у 2004 р. зросло до 21,5 % у 2015 р., а штрафу – з 5,9 % до 27,3 %. Обґрунтовується недоцільність доповнення чи звуження системи покарань і заходів виховного впливу на неповнолітніх. Для досягнення мети покарання та запобігання ювенальному рецидиву пропонується внести зміни до ч.ч. 4, 5 ст. 53, ч. 2 ст. 57, ст. 99 КК України (при застосуванні санкцій майнового характеру із можливістю заміни, розстрочки платежу та можливістю виплати батьками, опікунами, піклувальниками), ч. 1, 2 ст. 100 КК України (передбачити можливість застосування громадських та виправних робіт з 14 років). Доцільність окремих видів покарань, можливість досягти кінцевої мети – запобігання злочинам неповнолітніх – прямо пропорційна адресному їх застосуванню судом, виходячи з принципу індивідуалізації.

У підрозділі 4.5 «Концептуальні основи програмного забезпечення запобігання злочинності неповнолітніх» розкрито основні підходи до запобігання злочинності неповнолітніх у кримінологічній науці й практиці України. Запропоновано Типову програму запобігання злочинності неповнолітніх, що містить комплекс заходів, спрямованих на захист інтересів неповнолітніх, суспільства і держави від негативних посягань та дії криміногенних факторів; створення прийнятних умов для повноцінного розвитку та самореалізації молодого покоління. Заплановані програмою, регіонально адаптовані запобіжні заходи повинні проводитись, по-перше, щодо неповнолітніх із суспільно прийнятною активністю; по-друге, щодо частини неповнолітніх, поведінка яких має деструктивний характер; по-третє, щодо частини неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Основні пріоритети Типової програми становлять: функціонування соціальних інститутів, які створюють прийнятні умови повноцінного розвитку та самореалізації неповнолітніх, формування мотивації до правомірної поведінки; захист прав та свобод неповнолітніх у різних сферах життєдіяльності та забезпечення здійснення ювенального правосуддя, що відповідає віковим і психологічним особливостям неповнолітнього; домінування корекції поведінки та виховних заходів над покаранням; створення і розвиток на регіональному рівні інфраструктури щодо забезпечення безпеки суспільства і середовища неповнолітніх; запобігання ювенальному рецидиву, реабілітація і подальша соціалізація підлітка. Запропонована програма: 1) відповідає сучасному стану проблеми злочинності неповнолітніх; 2) має комплексний адресний характер; 3) інтегративно поєднує функціонування інститутів суспільства та охоплює сфери суспільного життя неповнолітніх; 4) передбачає загально-соціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи; 5) може бути адаптована до окремих регіонів з урахуванням

реального управлінського, фінансового, технічного, кадрового забезпечення та наявної інфраструктури. Типова програма передбачає такі напрями: інформаційно-аналітичний, кримінологічний, віктимологічний, кримінально-правовий, кримінально-виконавчий, правову освіту і правове (кримінально-правове) виховання, соціальний напрямок та супроводжується професійним і об'єктивним інформаційно-аналітичним ресурсом. Дослідження програмного забезпечення запобіжної діяльності свідчить про відсутність автономного, комплексного, системного підходу із відповідним ресурсним забезпеченням до захисту прав дитини та запобігання злочинній поведінці.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення доктринальних і практичних проблем, що полягає у кримінологічному вимірі злочинності неповнолітніх, з'ясуванні притаманних їй особливостей, закономірностей, сучасних тенденцій, видових проявів та регіональних відмінностей; структурному аналізу особистості неповнолітнього, який вчиняє злочин; з'ясуванні системи і змісту основних детермінант, що зумовлюють злочинну поведінку неповнолітнього; особливості формування державної політики запобігання злочинності неповнолітніх в Україні та підвищення результативності й реальності запобіжних заходів як на загальнодержавному рівні, так і у розрізі типових програмних заходів превенції на рівні регіонів. Результати дисертаційного дослідження проблем злочинності неповнолітніх становили підґрунтя авторського визначення окремих кримінологічних категорій та низки висновків і рекомендацій, основні з яких полягають у наступному:

1. Аналіз історії розвитку правового становища неповнолітніх та реакції суспільства і держави на злочинну поведінку частини неповнолітніх став підґрунтям для висновку про інтегративну, інформативну, комунікативну, виховну, культурно-просвітницьку, духовну, соціалізуючу роль інститутів суспільства у процесі формування у неповнолітніх мотивації до певного виду поведінки.

Ретроспективний аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень особливостей злочинності неповнолітніх дав можливість виокремити, по-перше, вікові, індивідуальні, соціальні, економічні, ідеологічні та психофізіологічні фактори, що детермінують злочинну поведінку частини неповнолітніх; по-друге, основні негативні тенденції злочинності неповнолітніх, які пов'язані із дестабілізацією діяльності соціальних інститутів, занепадом економіки, непослідовною політикою держави, міграційними процесами, зубожінням населення тощо.

2. Аналіз фундаментальних спеціальних літературних джерел дореволюційної, радянської, сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки, що стосуються пізнання проблеми злочинності неповнолітніх та заходів запобігання і протидії їй, проводився за філософськими категоріями загального, особливого та окремого. До загальних праць віднесено роботи, що стосуються проблематики злочинності в Україні, у тому числі неповнолітніх; до особливих – праці, де розглянуто окремі складові проблеми злочинності неповнолітніх та заходів запобігання їй; до окремих – праці, присвячені пізнанню злочинності неповнолітніх

за видовою, мотиваційною чи регіональною спрямованістю. Доведено, що науковці, переважно, досліджують кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх або факторів, які її детермінують, окремих її видових чи регіональних проявів або профілактики, що дає підставу констатувати факт відсутності комплексних, міждисциплінарних досліджень вказаної тематики.

3. Доводиться, що використання комплексного підходу до пізнання злочинності неповнолітніх із застосуванням різних методів дослідження дає можливість побудувати загальну стратегію дослідження й інтерпретувати його результати, встановити відповідні критерії та форми пізнання, що унеможливило суб'єктивність і логічну непослідовність цього процесу та його результатів.

Запропоновано інтегративний, інституціональний підхід до аналізу злочинності неповнолітніх і заходів запобігання їй в Україні, що полягає в інтегративній взаємодії функціонування (дисфункціональності) соціальних інститутів суспільства, які формують умови прийняттого розвитку неповнолітніх та мотивацію до їх позитивної, соціально корисної активності, та рівня криміналізації і віктимізації середовища неповнолітніх.

4. Встановлено відсутність єдиного чи домінуючого наукового підходу до визначення поняття «злочинність неповнолітніх». Проаналізовані підходи диференційовані на: загальний, фактично офіційний, диференційований і розширено диференційований. Під поняттям «злочинність неповнолітніх» розуміють сукупність суспільно небезпечних діянь частини неповнолітніх у різних сферах суспільного життя як результат дисфункціональності соціальних інститутів, що покликані формувати умови соціалізації особистості неповнолітнього та мотивацію до позитивної, нейтральної чи корисної для суспільства поведінки і вживається у загально-кримінологічному та спеціально-кримінологічному розумінні.

5. Встановлено, що руйнація соціокультурних цінностей, сталих традицій, втрата довіри та поваги до органів влади, громади, дорослих осіб, один до одного, відобразилися, в першу чергу, на світогляді, стилі життя та процесі соціалізації неповнолітніх. Ці процеси відбувались за поступової інтеграції кримінальної субкультури у середовище неповнолітніх, в офіційну культуру, що девальвує її цінності, норми, правила та стандарти поведінки, нав'язуючи (як правило, агресивно) власні правила, атрибутику, мовні інновації.

6. Виокремлено особливості, що характеризують злочинність неповнолітніх її закономірності та суспільно небезпечні тенденції: рівень судимості (пенітенціарна особливість); стабільність кількості неповнолітніх, які вчиняють злочини, та незначна їх різноманітність; домінування корисливої злочинності у загальній структурі злочинів, що вчиняються неповнолітніми; груповий характер; превалювання вчинення неповнолітніми злочинів у стані алкогольного сп'яніння; рівень ювенального рецидиву; високий рівень латентності; приховані резерви безпритульності та бездоглядності; «віртуалізація» злочинності неповнолітніх; особливості територіального розподілу показників злочинності неповнолітніх.

7. Кримінологічний аналіз особливостей територіального розподілу показників злочинності неповнолітніх становив підґрунтя ранжування областей за коефіцієнтами кримінальної ураженості середовища неповнолітніх, на області з помірним, середнім, високим та небезпечно високим рівнями злочинності, що є

науково-теоретичною основою формування спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання та їх інтеграцію на регіональному рівні.

Аналіз показників злочинності (структури, динаміки, коефіцієнтів тощо) у регіонах України є підставою визначення таких закономірностей: спостерігається нерівномірний географічний розподіл показників злочинності неповнолітніх у досліджуваній період (різна інтенсивність впливу деструктивних факторів у регіональній структурі); рівень кримінальної ураженості окремих категорій областей має стабільний показник (схожість регіональних факторів впливу на ювенальну злочинну поведінку, пов'язана із рівнем розвитку інфраструктури; міграційними та урбанізаційними процесами; родинними традиціями; релігійними і національними устоями та ефективністю культурно-виховної діяльності інститутів соціалізації дитини; ступенем маргіналізації; географічним розташуванням; матеріально-технічним, кадровим та методичним забезпеченням); закономірна нерівномірність і диференційованість у регіональному розподілі показників судимості неповнолітніх, коефіцієнтах засуджених неповнолітніх до окремих видів покарань та звільнених від нього; відсутня синхронізація між ранжируванням областей за кількістю неповнолітніх, які скоїли злочин, були засуджені чи звільнені від покарання, та ранжируванням показників злочинної активності неповнолітніх, судимості (не завжди високий регіональний показник кількості неповнолітніх, які вчинили злочин, синхронізується із аналогічним високим коефіцієнтом злочинної активності чи судимості у відповідній області, та навпаки – низький показник злочинної поведінки у області не співпадає з аналогічним коефіцієнтом злочинної активності підлітків); закономірність динамічних змін ранжированого показника рівня кримінальної ураженості в регіонах України зумовлена політичною кризою, вимушеною міграцією, розривом родинних зв'язків, тимчасовою окупацією тощо.

8. Доводиться, що дослідження соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних та соціально-рольових властивостей особистості неповнолітнього, якого було засуджено за вчинення злочину, дало можливість: 1) з'ясувати системні закономірності між дисфункціональністю соціальних інститутів та формуванням мотивації до злочинної поведінки (із визначенням гендерно-вікових особливостей, родинного статусу, освіти); 2) визначити специфіку прояву в окремих видах злочинів, що ними вчиняються (рецидив, стан сп'яніння, груповий характер із домінуванням впливу дорослих чи автономність, динаміку).

9. Кримінологічне дослідження деструктивних відхилень у поведінці неповнолітніх дало змогу узагальнити риси, притаманні особистості вихованців колонії, що може слугувати не тільки підставою для виокремлення типових причин протиправної поведінки підлітків, а й підґрунтям адресного запобігання та корекції їх поведінки: особливий характер міжособистісних взаємовідносин у процесі формування свідомості та світосприйняття на ґрунті деформацій духовної, культурної, освітньої і виховної сфер; низький рівень інтелектуального розвитку (обмеженість словарного запасу, звуженість кругозору, зневіра у майбутнє); самооцінка злочинної поведінки, супроводжується її самовиправданням; здатність оцінити превентивно-виховне значення діяльності працівників ВК й усвідомлене бажання змінити своє життя на краще. Сфера мотивації та потреб вихованців колонії характеризується: примітивністю потреб (у їжі, сексі, одязі, розвагах); низьким

рівнем самоконтролю та самодисципліни, що супроводжується прагненням бути дорослим, зловживати алкоголем, наркотиками, захоплення кримінальною субкультурою; підвищеною потребою у спілкуванні та самоствердженні; несформованістю системи моральних переконань і деформацією ціннісних орієнтацій та соціальних ролей.

10. Встановлено, що послаблення соціалізуючої функції інститутів суспільства, розмитість ідеологічної складової суспільного розвитку та деструктивний вплив агентів соціалізації на неповнолітніх створює передумови їх деформованого світосприйняття, визначення своєї ролі у суспільстві, привласнення «чужих» ролей та безвідповідального ставлення до власної поведінки. Тому для отримання реальних превентивних результатів запобігання злочинній активності неповнолітніх необхідно: щодо суспільства (здійснювати діяльність відносно послідовного, відповідального, ідеологічно визначеного функціонування політичного інституту; підвищення ролі, авторитету і відповідальності інститутів сім'ї та освіти; формування основ психопрофілактики взаємовідносин та підвищення ролі і статусу дитини, можливості всебічного розвитку та самореалізації молодого покоління); щодо неповнолітніх (здійснювати діяльність з формування ціннісних орієнтацій та визначення соціальних ролей неповнолітнього відповідно до його світогляду, духовних потреб, соціальної активності, політичної лояльності, ментальності; розвитку морально-вольових, соціально корисних навичок позитивного сприйняття себе та оточуючих; здатності правильно оцінювати обставини, приймаючи правомірну форму поведінки; ведення здорового способу життя; усвідомленого ставлення до власної поведінки та її наслідків).

11. Запропоновано інституціонально-особистісний підхід до пізнання детермінації злочинності неповнолітніх, що дасть можливість з'ясувати механізм утворення і дії суспільно неприйнятних (обумовлюючих, підтримуючих, сприяючих криміногенних факторів) та прийнятних (перешкоджаючих, стримуючих, нейтралізуючих виникнення і дію криміногенних факторів) функціональних властивостей інститутів суспільства та особистісних характеристик підлітка. Перевагою такого підходу є дослідження кримінологічної детермінації злочинності неповнолітніх, механізму формування злочинних відхилень у їх поведінці поєднуючи особливості соціалізації неповнолітніх та специфіку функціонування основних соціальних інститутів.

12. Відстоюється думка, що провідним заходом у процесі декриміналізації та девіктимізації середовища неповнолітніх і створення умов для їх повноцінного та безпечного розвитку виступає системне й комплексне вирішення здоровими силами суспільства на ґрунті реальної політичної волі забезпечення високого рівня та якості життя населення, стійкого і збалансованого розвитку інститутів суспільства, гармонізації суспільних відносин та соціальної консолідації. При цьому деструктивні відхилення у поведінці неповнолітнього є наслідком порушення дисфункціональності соціальних інститутів, дезорганізації соціальних спільнот і впливу криміногенно-віктимогенного середовища.

13. Визначено вплив рівня правосвідомості та ролі окремих джерел отримання правової інформації на обрання певних варіантів поведінки неповнолітніми у стандартних ситуаціях шляхом співставлення рівня правосвідомості неповнолітніх,

що не мали юридично закріпленого конфлікту із законом та засудженими за вчинення злочинів. Порівнянням встановлено: достатній рівень знання закону про кримінальну відповідальність, що необхідний для правомірної поведінки як серед вихованців колонії, так і серед школярів; обрання певного типу протиправної поведінки неповнолітніми обумовлюється обсягом знань щодо заборон закону, іншої кримінально-правової інформації, ставленням до вимог закону, готовністю дотримуватись цих вимог у конкретній ситуації та наявністю програми альтернативних дій і навичок прийняття позитивних рішень у таких ситуаціях.

У межах формування правосвідомості неповнолітніх в цілому та кримінально-правової сфері зокрема необхідно зосередити увагу на: пропаганді законослухняної поведінки та її переваг, домінуванні правомірної мотивації у вирішенні конфліктних ситуацій; інформуванні з питань кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового і примусового виховного характеру; набутті життєво-важливих навичок, навчанні задоволенню потреб та інтересів і вирішенню конфліктів правомірним шляхом; вихованні поваги до закону і фахівців, які його реалізують; формуванні довіри до правоохоронних органів.

14. Доведено, що у процесі програмування і планування заходів запобігання та протидії злочинності неповнолітніх доцільно враховувати вплив ЗМІ на поведінку неповнолітніх. При цьому використання у процесі соціалізації неповнолітнього інформативних, просвітницьких, культурно-розважальних програм, випуску «Новин» як реалізації функцій ЗМІ сприятиме формуванню інформаційно-комунікативного простору для прийняттого розвитку неповнолітнього та мотивації правомірної поведінки.

15. Формування та реалізація державної політики запобігання злочинності неповнолітніх повинна відбуватись з урахуванням міжнародних норм та принципів: 1) пріоритетності освітніх, виховних, соціальних заходів над каральними із примусовою ізоляцією від суспільства; 2) реалізації у сфері ювенального правосуддя правил пробації (контроль, керівництво, консультації, допомога); 3) системному запровадженні відновних та випробувальних практик у розробці стратегій зниження рівня злочинності; 4) мобілізації ресурсів сім'ї, навчальних закладів, громади, волонтерів у сфері запобігання та реагування на злочинність неповнолітніх; 5) заохоченні ЗМІ до об'єктивності, точності викладу інформації, популяризації позитивної ролі молоді в суспільстві, мінімізації показу матеріалів, пов'язаних із насильством, наркоманією, порнографією, приниженням.

16. З'ясовано, що у процесі вдосконалення вітчизняної системи запобігання та протидії злочинності доцільним буде використання зарубіжного досвіду: корекція поведінки правопорушника, наставництво, соціальний супровід та допомога дитині й родині; навчання життєвих навичок; пропагування здорового способу життя і переваг правомірної поведінки; адресна протидія підлітковому насильству, вживанню наркотичних засобів та алкогольних напоїв, участі в озброєних нападах та використанні зброї; формування довіри і поваги до правоохоронних органів; залучення неформальних суб'єктів запобігання, що дають оцінку рівня небезпечності правопорушника для суспільства, розміру завданої шкоди, ступеня ризику рецидиву; залучення неповнолітніх (відбір, тренування та мобілізація) до превентивної діяльності з метою підвищення рівня безпеки та зниження рівня

насильства у школі, місті; віктимологічна профілактика (створення сервісу з надання порад безпечного перебування у місті й отримання необхідної допомоги); цільове фінансування спеціальних програм запобігання злочинності неповнолітніх.

17. Доведено, що ефективність та результативність державної політики залежить від: належного фінансування; професійного кадрового забезпечення; методичного, організаційного та психологічного супроводу; комплексного підходу; відновлення поваги і довіри до органів влади; підвищення авторитету інститутів суспільства; забезпечення реальної участі громади у процесі зниження рівня криміналізації та віктимізації середовища неповнолітніх та у суспільстві в цілому.

18. Проведене дослідження дало змогу встановити, що у судовій практиці виникають труднощі при призначенні кримінального покарання неповнолітнім за обставин, що ускладнюють чи унеможливають його призначення, тому виявляється доцільним внести такі зміни до Загальної частини КК України: 1) при застосуванні санкцій майнового характеру до неповнолітніх передбачити у ст. 99 КК можливість застосовувати ч.ч. 4, 5 ст. 53 КК із певного розрахунку або з розстрочкою виплати окремими частинами строком до п'яти років; 2) виходячи з доцільності призначеної міри покарання та подальшої можливості виховання й соціальної реабілітації неповнолітнього, не порушуючи принципу індивідуалізації кримінального покарання, передбачити у ч. 1 ст. 99 КК повну або часткову сплату грошової суми штрафу батьками (усиновителями), піклувальниками або іншими особами за їх згодою; 3) застосовувати до осіб, які вчинили злочин у віці до 16 років, штраф, громадські та виправні роботи з 14 років (ст. 100, 99, ч. 2 ст. 57 КК); 4) розширити суб'єктний склад квоти осіб, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, підприємствам, установам та організаціям (квота нормативно закріплена у ст. 196 КЗпП України, Законі України «Про зайнятість населення»), передбачити можливість для суду із залученням уповноваженого органу з питань пробації забезпечити реалізацію альтернативних позбавленню волі покарань шляхом запровадження такої квоти до неповнолітніх, яким доцільно призначити громадські та виправні роботи.

19. Аргументовано, що низький рівень рецидиву серед неповнолітніх, які раніше були звільнені від покарання, свідчить про правильне обрання до неповнолітнього відповідного кримінально-правового заходу. А високий рівень рецидиву серед неповнолітніх (особливо за тяжкі злочини) свідчить про стійку деформацію особистості, поглиблення деструктивних процесів і неефективність заходів виховного характеру, які застосовуються у процесі реалізації покарання, відсутність належної підтримки і допомоги соціального, правового, психологічного характеру у постпенітенціарний період. Доводиться висока профілактична дія інституту звільнення від покарання неповнолітніх (середній показник частки звільнених неповнолітніх від покарання за 10 років становить 65,4 %).

20. Доведена необхідність розробки та запровадження, ефективної, із належним ідеологічним підґрунтям, забезпеченої організаційно-управлінським, матеріально-технічним, методичним та кадровим ресурсом Типової програми запобігання злочинності неповнолітніх, яка б відповідала сучасному стану проблеми, її особливостям, інноваційним підходам, медіаційним, пробаційним заходам, регіональній специфіці.

Основні пріоритети Типової програми становлять: функціонування соціальних інститутів; захист прав та свобод неповнолітніх у різних сферах життєдіяльності та забезпечення здійснення ювенального правосуддя, що відповідає віковим і психологічним особливостям підлітка; визначення домінування корекції та виховних заходів над покаранням; створення й розвиток на регіональному рівні інфраструктури щодо забезпечення безпеки суспільства і середовища неповнолітніх; запобігання ювенальному рецидиву, реабілітація і подальша соціалізація неповнолітніх. Типова програма повинна поєднувати: соціальний, кримінологічний, віктимологічний, кримінально-правовий, пенітенціарний напрямки; правову освіту і кримінально-правове виховання, професійне та об'єктивне інформаційно-аналітичне забезпечення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : моногр. / Н. С. Юзікова. – Дніпро : Біла К. О., 2016. – 510 с.
2. Юзікова Н. С. Общество и преступность несовершеннолетних: прошлое и настоящее : моногр. / Н. С. Юзікова. – Deutschland : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016. – 142 с.
3. Юзікова Н. С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до ХХІ століття) : моногр. / Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ : ЛПРА, 2015. – 328 с.

Статті у фахових наукових виданнях України:

4. Юзікова Н. С. Сімейне виховання у механізмі профілактики злочинності неповнолітніх (у контексті вітчизняного та міжнародного законодавства) / Н. С. Юзікова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – Спецвипуск. – С. 254–261.
5. Юзікова Н. С. Демократизація та гуманізація пенітенціарної системи у контексті захисту прав і свобод людини / Н. С. Юзікова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Спецвипуск. – С. 375–380.
6. Юзікова Н. С. Система кримінальних покарань для неповнолітніх (теоретико-правове дослідження) / Н. С. Юзікова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Спецвипуск. – С. 535–540.
7. Юзікова Н. С. Теоретичні основи державної політики запобігання злочинам неповнолітніх (гуманістично-цивілізаційний напрям) / Н. С. Юзікова // Держава та регіони. Серія: Право. – 2009. – № 2. – С. 22–28.

8. Юзікова Н. С. Теоретичний аналіз проблем соціально – неприйнятних відхилень у поведінці неповнолітніх та заходи їх профілактики / Н. С. Юзікова // *Право і суспільство*. – 2009. – № 4. – С. 85 – 91.

9. Юзікова Н. С. Інновації у теорії та практиці запобігання злочинності неповнолітніх / Н. С. Юзікова // *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 402–410.

10. Юзікова Н. С. Сучасна практика ставлення європейських країн до вирішення проблеми протидії суспільно небезпечним діянням неповнолітніх / Н. С. Юзікова // *Право і суспільство*. – 2010. – № 4. – С. 168–173.

11. Юзікова Н. С. Особливості застосування до неповнолітніх покарань за наявності обставин, що виключають їх призначення / Н. С. Юзікова // *Держава та регіони. Серія: Право*. – 2011. – № 2. – С. 116–120.

12. Юзікова Н. С. Науково-теоретичний аналіз ставлення суспільства до соціально неприйнятних проявів у поведінці неповнолітніх (1917–1948) / Н. С. Юзікова // *Право і суспільство*. – 2011. – № 2. – С. 185–191.

13. Юзікова Н. С. Ставлення суспільства східних країн до злочинної поведінки неповнолітніх / Н. С. Юзікова // *Порівняльно-правові дослідження*. – 2011. – № 2. – С. 300–305.

14. Юзікова Н. С. Формування у неповнолітніх мотивації до застосування жорстокості та агресії при вчиненні злочинів / Н. С. Юзікова // *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. – 2011. – № 2 (7). – С. 150–155.

15. Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх за радянських часів / Н. С. Юзікова // *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. – К. : НАУ, 2011. – № 4 (21). – С. 111–116.

16. Юзікова Н. С. Новітні програмні заходи запобігання злочинам неповнолітніх: правове забезпечення і шляхи реалізації / Н. С. Юзікова // *Європейские перспективы*. – 2012. – № 2. – Ч. 1. – С. 125–130.

17. Юзікова Н. С. Сутність методології наукового пізнання та її можливості у дослідженні злочинності неповнолітніх / Н. С. Юзікова // *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – Спецвипуск. – С. 360–365.

18. Юзікова Н. С. Формування державних та суспільних поглядів на протиправну поведінку неповнолітніх у давні часи та період Середньовіччя / Н. С. Юзікова // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. – 2012. – Вип. 19. – Т. 1. – С. 129–132.

19. Юзікова Н. С. Забезпечення розвитку особистості дитини та запобігання злочинній активності частини неповнолітніх у контексті міжнародних правил, принципів і рекомендацій / Н. С. Юзікова // *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. – К. : НАУ, 2013. – № 1 (26) – С. 149–154.

20. Юзікова Н. С. Формування прийняттого простору для розвитку неповнолітніх крізь призму інституту освіти як фундаментальної основи профілактики злочинності (період окупації Дніпропетровської області 1941–

1944 р.р.) / Н. С. Юзікова // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2013. – № 2 (27). – С. 46–52.

21. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх як спеціальний об'єкт кримінологічного аналізу та методи її пізнання / Н. С. Юзікова // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 177–184.

22. Юзікова Н. С. Формування програмних заходів корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх: зарубіжний досвід / Н. С. Юзікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 7. – С. 194–197.

23. Юзікова Н. С. Шляхи зниження рівня злочинності неповнолітніх та підвищення рівня безпеки у суспільстві в країнах європейського простору / Н. С. Юзікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки. – 2014. – Вип. 2. – Т. 4. – С. 65–70.

24. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх як соціальний феномен та хронічна хвороба суспільства / Н. С. Юзікова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Спецвипуск. – С. 372–379.

25. Yuzikova N. S. Determination of criminal behavior of minors / N. S. Yuzikova // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – К. : НАУ, 2015. – № 1 (34). – С. 134–137.

26. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх як відображення соціально неприйняттого розвитку особистості (соціалізації) / Н. С. Юзікова // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 160–166.

27. Юзікова Н. С. Місце і значення покарання у системі засобів запобігання злочинності / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 1. – С. 62 – 67.

28. Юзікова Н. С. Виховання правосвідомості та правової культури неповнолітніх (результати авторського кримінологічного дослідження) / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 5. – С. 62–67.

29. Юзікова Н. С. Феномен безпритульності та жебракування неповнолітніх як симптом нездорового суспільства: витоки, характеристика та запобігання [Електронний ресурс] / Н. С. Юзікова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2016. – № 2 (7). – С. 264–269. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/?page_id=2256.

Статті у наукових виданнях іноземних держав:

30. Юзікова Н. С. Диференциация и индивидуализация уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних в Украине. / Н. С. Юзікова // Закон и время : Казахский научно-правовой журнал. – 2012. – № 12 (144). – Декабрь. – С. 41–46.

31. Юзікова Н. С. Соціальний захист та профілактика злочинності неповнолітніх органами і службами у справах дітей та соціальними установами для дітей в Україні. / Н. С. Юзікова // Zbior raportow naukowych. «Postępy w nauce w

ostatnich latach. Nowych rozwiazan» (28.12.2012–30.12.2012) – Warszawa : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2012. – S. 34–38.

32. Юзикова Н. С. Уголовная ответственность и правосудие в отношении несовершеннолетних в Украине и Польше: законотворческая и правоприменительная практика / Н. С. Юзикова // Zbior raportow naukowych. Teoria i praktyka – znaczenie badan naukowych. (29.07.2013–31.07.2013) – Lublin : Sp.z.o.o. Diamond trading tour. 2013.– S. 33–41.

33. Yuzikova N. S. Podstawy prawne zapobiegania przestepczosci niepełnoletnich na Ukrainiskim / N. S. Yuzikova // Wojskowy przeglad prawniczy. Warszawa. – 2013. – Styczeń-marzec. – NR 1 (265). – S. 63–71.

34. Юзикова Н. С. Основные направления защиты прав несовершеннолетних при осуществлении правосудия и применении мер уголовно- правового воздействия в Украине / Н. С. Юзикова // LEX RUSSICA : научные труды МГЮА. – 2013. – Том LXXIX. – № 6. – С. 633–640.

35. Юзикова Н. С. Моделирование программы предупреждения и противодействия преступности несовершеннолетних / Н. С. Юзикова, С. Я. Лиховая // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – Т. 9. – № 2. – С. 370–377.

36. Юзикова Н. С. Направления предупреждения преступности несовершеннолетних как разновидность социальной профилактической деятельности в Украине / Н. С. Юзикова // Elmi Məcmuələri. – 2015. – CILD 17, № 2. – Aprel–Iyun. – S. 65–69.

37. Yuzikova N. S. Framework of media impact on a safe socialization of the child: a comparative analysis / N. S. Yuzikova, K. M. Buriak // European Journal of Law and Political Sciences. – Vienna, 2015. – № 3. – P. 76–79.

38. Юзикова Н. С. Проблема предупреждения наркопреступности несовершеннолетних в национальной теории и зарубежной практике / Н. С. Юзикова // Legea si viata. – 2016. – № 5/3 (293). – С. 98–102.

39. Юзікова Н. С. Взаємодія національної та європейської систем організації викладання дисциплін кримінально-правового циклу / Н. С. Юзікова // Innovative educational technologies: European union experience and its implementation to the training of lawyers. – Bratislava, Slovak Republic, 2016. – August 10–13. – P. 227–230.

Статті у інших виданнях:

40. Юзікова Н. С. Вікові та індивідуальні особливості неповнолітніх у контексті попередження суспільно небезпечної поведінки / Н. С. Юзікова // Криминологія в Україні та протидія злочинності : [зб. наук. статей] / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьміна. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 123–130.

41. Юзикова Н. С. Гарантии и механизм защиты прав и свобод несовершеннолетних в условиях лишения свободы / Н. С. Юзикова // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 5. – С. 141–147.

42. Юзікова Н. С. Ставлення суспільства зарубіжних країн до проблеми соціально неприйнятної поведінки неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / за ред.

Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : Логос, 2010. – С. 447–450.

43. Юзікова Н. С. Періодизація віку, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх: вітчизняна практика та європейський досвід / Н. С. Юзікова // Генезис публічного права: від становлення до сучасності : зб. наук. праць / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2010. – С. 137–139.

44. Юзікова Н. С. Формування політики запобігання та протидії злочинності неповнолітніх у контексті міжнародних норм та рекомендацій / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. О. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 55. – С. 615–621.

45. Юзікова Н. С. Європейський досвід комплексного програмного забезпечення запобігання злочинам неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. Ягунова. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 6. – С. 69–76.

46. Юзікова Н. С. Гуманістична спрямованість загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН Про права дитини» на період до 2016 року / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : [зб.наук.пр.] / ред. кол. : В. М. Калашніков (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2011. – Вип. 2. – С. 115–120.

47. Юзікова Н. С. Науково-теоретичний аналіз заходів профілактики і боротьби із правопорушеннями та злочинами неповнолітніх у 1950 – 1990 роки ХХ століття / Н. С. Юзікова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 1. – С. 117–124.

48. Юзікова Н. С. Соціально прийнятний розвиток особистості неповнолітнього як базова складова запобігання злочинності у контексті функціонування інститутів суспільства / Н. С. Юзікова // Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць / [редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа та ін.]. – Х. : Золота миля, 2011. – С.129–135.

49. Юзікова Н. С. Корекція та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у розрізі зарубіжних програм тривалого втручання/ Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми європейської інтеграції : збірник статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. Ягунова. – Суми : ПП Кочубей Н.В, 2012. – Вип. 7. – С. 120–131.

50. Юзікова Н. С. Формування ставлення суспільства до злочинних проявів у поведінці неповнолітніх від допетровської Русі до ХІХ століття / Н. С. Юзікова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 1 (2). – С. 37–42.

51. Юзікова Н. С. Діяльність соціальних інститутів суспільства у сфері запобігання безпритульності, бездоглядності та правопорушенням неповнолітніх у 1917–1930 роки / Н. С. Юзікова // Спадщина : зб. наук. статей / упоряд. Н. Л. Юзбашева ; ред. : Н. В. Киструська, Н. Л. Юзбашева ; Державний архів Дніпропетровської області. – Дніпропетровськ : Герда, 2012. – Вип. 3. – С. 216–226.

Підручники, навчальні посібники:

52. Юзікова Н. С. Кримінальне право (Загальна частина) : практикум / Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2013. – 92 с.
53. Юзікова Н. С. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх і жінок / Н. С. Юзікова // Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 675–707.
54. Юзікова Н. С. Криминологія : курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; за ред. проф. Т. В. Корнякової. – Дніпропетровськ : ЛІРА, 2014. – 244 с.
55. Юзікова Н. С. Криминологія : навчальний посібник для підготовки до екзаменів / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова. – Дніпропетровськ : ЛІРА, 2015. – 130 с.

Праці апробаційного характеру:

56. Юзікова Н. С. Попередження злочинів проти особистої волі дитини: віктимологічний аспект / Н. С. Юзікова // Злочини проти особистої волі людини : зб. матер. міжнар. наук.-практ. семінару (м. Харків, 19–20 вересня 2000 р.) / [редкол. : В. В. Сташис (гол.ред.) та ін.]. – Х. : Лествиця Марії, 2002. – С. 173–179.
57. Юзікова Н. С. Механізм запобігання делінквентності молоді / Н. С. Юзікова // Делінквентна поведінка дітей та молоді: сучасні технології протидії : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 березня–1 квітня 2006 р.) : у 2 ч / за заг. ред. О. Ф. Долженкова, В. О. Меркулової. – Ч. I. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. – С. 63–68.
58. Юзікова Н. С. Эффективность уголовно-правовых санкций, которые применяются к несовершеннолетним / Н. С. Юзікова // Теория и практика правотворчества и правоприменения : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Гродно, 13–14 апреля 2007 г.). – Гродно : ГрГУ, 2007. – С. 32–35.
59. Юзікова Н. С. Использование теории Э. Эриксона о стадиях жизненного цикла в комплексе мер предупреждения преступности несовершеннолетних / Н. С. Юзікова // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты : матер. III Российского конгресса уголовного права (г. Москва, 29–30 мая 2008 г.). – М. : Проспект, 2008. – С. 528–530.
60. Юзікова Н. С. Інститут культури та виховання у формуванні соціально-прийнятної поведінки неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки України : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград, 05–06 листопада 2009 р.). – Кіровоград : КіпЮІХНУВС, 2009. – С. 135–137.
61. Юзікова Н. С. Политика предупреждения преступности несовершеннолетних – составная часть государственной политики обеспечения оптимального функционирования целистной системы защиты прав детей в Украине / Н. С. Юзікова // Проблемы уголовной политики, экологии и права : сборник матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Санкт-Петербург, 24–25 мая 2010 г.). – СПб. : БИЭПП, 2010. – С. 541–547.
62. Юзікова Н. С. Запобігання злочинності неповнолітніх у контексті нормотворчих процесів, що відбуваються у сучасному українському суспільстві /

Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 08 жовтня 2010 р.) : у 2 т. – Одеса, 2010. – Т. 1. – С. 369–372.

63. Юзікова Н. С. Діяльність правоохоронних органів щодо запобігання злочинам неповнолітніх у контексті нормативно запланованих заходів / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : Міжнародна наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 листопада 2010 р.). – Запоріжжя : Юридичний ін.-т ДДУВС, 2010. – Ч. II. – С. 183–186.

64. Юзікова Н. С. Влияние процессов глобализации на национальную политику предупреждения преступности несовершеннолетних / Н. С. Юзікова // Научные основы уголовного права и процессы глобализации : материалы V Российского конгресса уголовного права (г. Москва, 27–28 мая 2010 г.). – М. : Проспект, 2010. – С. 453–457.

65. Юзікова Н. С. Система засад запобігання суспільно неприйнятній, у тому числі злочинній, поведінці неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кіровоград 22–23 квітня 2010 р.) Кіровоград: Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2010. – С. 14 – 16.

66. Юзікова Н. С. Запобігання злочинній жорстокості неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовтня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 291–294.

67. Юзікова Н. С. Теория и практика назначения наказания несовершеннолетним 14 – 16 лет по уголовному законодательству Украины / Н. С. Юзікова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : матер. VI Российского конгресса уголовного права (г. Москва, 26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 765–767.

68. Юзікова Н. С. Правове регулювання діяльності правоохоронних органів по запобіганню злочинності неповнолітніх: інноваційні підходи / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 27–28 квітня 2012 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. – С. 109–113.

69. Юзікова Н. С. Запровадження зарубіжного досвіду запобігання злочинності неповнолітніх у національну профілактичну систему / Н. С. Юзікова // Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект : матер. II Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 24 лютого 2012 р.). – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2012. – С. 260–262.

70. Юзікова Н. С. Вплив ситуативних чинників на формування насильницької поведінки неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Проблеми та перспективи розвитку юридичної науки та освіти в Україні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки (м. Київ, 17 травня 2012 р.). – К. : Омега-Л, 2012. – С. 282–284.

71. Юзікова Н. С. Заходи виховання, спостереження й раннього втручання у протиправну поведінку неповнолітніх (на матеріалах канадських програм превенції) / Н. С. Юзікова // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер.

міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.) /редкол. : В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 500–503.

72. Юзікова Н. С. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх у контексті міжнародних правил, принципів та рекомендацій / Н. С. Юзікова // Кримінальний кодекс України 2001р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (м. Львів, 21–22 вересня 2012 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 241–246.

73. Юзікова Н. С. Запровадження кримінальної юстиції щодо неповнолітніх: міжнародні правила та українські реалії / Н. С. Юзікова // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 213–216.

74. Юзікова Н. С. Гуманне та відповідальне правосуддя щодо неповнолітніх у дзеркалі нового Кримінального процесуального кодексу України / Н. С. Юзікова // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 16 листопада 2012 р.). – Ірпінь : ІФЮА, 2012. – С. 356–358.

75. Юзікова Н. С. Кримінологічна характеристика неповнолітніх, що вчиняють незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК) / Н. С. Юзікова // Транспортне право в ХХІ столітті : матер. III Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 21 лютого 2013 р.). – К. : Комп'ютерпрес, 2013. – С. 337–340.

76. Юзікова Н. С. Реалізація завдань кримінального провадження у механізмі захисту прав неповнолітніх при здійсненні та запобіганні злочинності (відповідальний та професійний рівні) / Н. С. Юзікова // Актуальні питання досудового розслідування слідчими органами внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 р.). – К. : Хай-Тек Прес, 2013. – С. 298–302.

77. Юзікова Н. С. Заходи запобігання злочинності неповнолітніх крізь призму міжнародних рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи / Н. С. Юзікова // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 листопада 2013 р.). – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 243–247.

78. Юзікова Н. С. Фактори, що сприяють формуванню у поведінці неповнолітніх мотивації до агресії та насильства / Н. С. Юзікова // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (м. Харків, 20–21 листопада 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 720–723.

79. Юзікова Н. С. Организация профилактики преступности и формирование доверия к полиции в Польше / Н. С. Юзікова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євро інтеграції : матеріали Українсько-польської наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 15 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. – С. 90–92.

80. Юзікова Н. С. Домінуюча роль інституту релігії у процесі виховання дитини та житті суспільства крізь призму історичних пам'яток / Н. С. Юзікова // Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лютого 2014 р.). – К., 2014. – С. 120–123.

81. Юзікова Н. С. Правовое регулирование отдельных направлений предупреждения преступности несовершеннолетних в Украине / Н. С. Юзікова // Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, 28-29 марта 2014г.). – Кишинев, 2014. – С. 277–279.

82. Юзікова Н. С. Захист прав дитини на особисту свободу при здійсненні правосуддя та запобіганні злочинності / Н. С. Юзікова // Práva a slobody človeka a občana: Medzinárodná vedecká konferencia (Bratislava, 19–20 septembra 2014 y.). – Bratislava, 2014. – С. 221–224.

83. Юзікова Н. С. Формування довіри до суб'єктів, що здійснюють профілактику злочинності у зарубіжній превентивній практиці / Н. С. Юзікова // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матер. міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 9–10 жовтня 2014 р.) / редкол. : В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – С. 437–441.

84. Юзікова Н. С. Довіра до соціальних інститутів суспільства у системі запобігання протиправній поведінці неповнолітніх: історико-правовий погляд. / Н. С. Юзікова // Юридична наука і практика: виклики часу : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 березня 2015 р.). – К., 2015. – С. 127–129.

85. Yuzikova N. S. Features of juvenile crime in Ukraine / N. S. Yuzikova // Pravna veda a prax v tretom tisícročí : zbornik príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (t. Kosice, 27–28 február 2015 y.). – Kosice, 2015. – Р. 174–177.

86. Юзікова Н. С. Хуліганство як негативне соціально-правове явище у середовищі неповнолітніх / Н. С. Юзікова // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 08–09 жовтня 2015 р.) / редкол. : В. Я. Тацій, В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 348–352.

87. Юзікова Н. С. Зарубіжна превентивна практика у забезпеченні кримінологічної безпеки суспільства / Н. С. Юзікова // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матер. Всеукр. наук. практ.-конф. (м. Одеса, 13 листопада 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 190–192.

88. Юзікова Н. С. Неповнолітні «вершники правосуддя» – наслідок деформації соціальних інститутів держави / Н. С. Юзікова // Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лютого 2016 р.) / Національний авіаційний університет. – Тернопіль : Вектор, 2016. – Т. 1. – С. 378–380.

89. Юзікова Н. С. Реформування судової системи – декларативне гасло чи реальні дії? / Н. С. Юзікова // Проблеми реформування кримінальної юстиції України : зб. наукових праць за матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 20 травня 2016 р.). – Чернівці, 2016. – С. 78–83.

АНОТАЦІЇ

Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2017.

Здійснено науково-теоретичний, історичний, методологічний аналіз пізнання злочинності неповнолітніх та запобігання і протидії їй у контексті функціонування інститутів суспільства. Визначено сучасний рівень пізнання злочинності неповнолітніх в Україні, її особливостей, детермінації та запобігання. Виходячи з криминологічного аналізу показників злочинності неповнолітніх та їх прояву в окремих видах злочинів, з'ясовано її особливості, сучасні тенденції, закономірності.

Проблема формування особистості неповнолітнього розкривається крізь призму інституціонального підходу до створення прийнятних умов розвитку та формування мотивації до правомірної поведінки у неповнолітніх. Проаналізовані соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні та індивідуальні складові структури особистості й формування ціннісних орієнтацій і соціальних ролей неповнолітнього. Визначено детермінанти, що зумовлюють формування злочинної поведінки неповнолітніх, розкрито вплив ситуативно-віктимогенних чинників, рівня правової культури та правової (кримінально-правової) свідомості, ЗМІ на обрання певного типу поведінки. На підставі аналізу міжнародних та вітчизняних правових актів, дослідження зарубіжної теорії і практики запобігання злочинності у роботі сформовано цілісну, засновану на гуманістичних засадах концепцію державної політики і представлено типову програму запобігання злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, інститути суспільства, детермінація, віктимність, правосвідомість, типова програма запобігання.

Юзікова Н. С. Преступность несовершеннолетних: закономерности развития, теория и практика ее предупреждения и противодействия в Украине. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию проблемы преступности несовершеннолетних в Украине, решению комплекса научно-теоретических и практически-прикладных проблем, связанных с детерминацией и предотвращением этого объективно существующего социально-правового явления.

Преступность несовершеннолетних имеет ряд негативных тенденций в своей статистической и криминологической характеристике, что углубляет комплекс негативных социальных последствий, а при отставании социального контроля и ослабления, социализирующих функций институтов общества позволяет

рассматривать ее как одну из острых и актуальных проблем украинского общества. Проблема преступности несовершеннолетних раскрывается в контексте социализирующих функций институтов общества и агентов социализации. В работе раскрыты закономерности, формы проявления данного вида преступности и дано определение преступности несовершеннолетних и предела ее изучения. Исходя из анализа основных криминологических показателей и ее проявлений в отдельных видах преступлений выделены особенности, современные тенденции и закономерности развития и проявления в отдельных видах, а именно: уровень судимости (пенитенциарная особенность); стабильность части несовершеннолетних, совершающих преступления; доминирование корыстной преступности в общей структуре преступлений, несовершеннолетних; групповой характер; значительное число совершенных несовершеннолетними преступлений в состоянии алкогольного опьянения; высокий уровень ювенального рецидива; повышенная латентность; скрытые резервы безнадзорности; «виртуализация» преступности несовершеннолетних; особенности территориального распределения показателей преступности несовершеннолетних.

Дана криминологическая характеристика социально-демографических, уголовно-правовых, морально-психологических и индивидуальных элементы структуры личности. Установлено, что ослабление социализирующей функции институтов общества (политического, экономического, семьи, образования и др.), размытость идеологии и деструктивное влияние агентов социализации на несовершеннолетних создает предпосылки их деформированного мировоззрения, определения своего места и роли в обществе, присвоения «чужих» ролей и безответственного отношения к собственному поведению. Обозначены детерминанты, обуславливающие формирование преступного поведения несовершеннолетних, раскрыто влияние ситуативно-виктимогенных факторов, уровня правовой культуры и правового (уголовно-правового) сознания, СМИ на выбор определенного типа поведения.

Криминологическое исследование деструктивных отклонений в поведении несовершеннолетних дало возможность обобщить черты, присущие личности осужденных, что может служить основанием для выделения типичных причин противоправного поведения подростков и адресного предотвращения и коррекции их поведения: низкий уровень интеллектуального развития (ограниченность словарного запаса, узкий кругозор, разочарование в будущем); самооценка преступного поведения, сопровождаемая его самооправданием; способность оценить воспитательное значение деятельности работников воспитательной колонии и осознанное желание изменить свою жизнь к лучшему. Сфера мотивации и потребностей воспитанников колонии характеризуется: примитивностью потребностей (в еде, сексе, одежде, развлечениях); низким уровнем самоконтроля и самодисциплины, которая сопровождается стремлением быть взрослым, злоупотреблять алкоголем, наркотиками, наследовать уголовную субкультуру; повышенной потребностью в общении и самоутверждении; несформированностью системы моральных убеждений и деформацией ценностных ориентаций и социальных ролей.

В диссертации сформулированы концептуальные основы государственной политики на базе международных и отечественных правовых норм, исследования зарубежной теории и практики предотвращения ювенальной преступности. Установлено, что эффективность и результативность государственной политики зависит от: надлежащего финансирования; профессионального кадрового обеспечения; методического, организационного и психологического сопровождения; комплексного подхода; уровня уважения и доверия к органам власти; повышения авторитета институтов общества; обеспечения реального участия общества в процессе снижения уровня криминализации и виктимизации среды несовершеннолетних и в обществе в целом. В работе представлена типовая программа предотвращения преступности несовершеннолетних, которая охватывает: социальное, криминологическое, виктимологическое, уголовно-правовое, пенитенциарное направления; правовое образование и уголовно-правовое воспитание, профессиональное и объективное информационно-аналитическое обеспечение. Типовая программа предотвращения преступности, должна учитывать современное состояние проблемы, ее особенности, инновационные подходы, медиационные, пробационные меры, региональную специфику.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, институты общества, детерминация, виктимность, правосознание, типовая программа предупреждения.

Yuzikova N. S. Juvenile delinquency: trends of development, theory and practice of prevention in Ukraine. – *Published as manuscript.*

Thesis for a degree of Doctor of Law, Speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017.

The theoretical, historical, methodological analysis of juvenile delinquency cognition, and its prevention and counteraction in the context of functioning of institutions of society is carried out. The modern level of cognition of juvenile delinquency in Ukraine, its features, determination and prevention is defined. Coming from the analysis of juvenile delinquency criminology indexes and their display in the separate types of crimes, the features, modern tendencies, conformities to law are found out. The problem of forming a juvenile personality opens up through the prism of an institutional approach to creating acceptable terms of the development and formation of the motivation for lawful conduct of juveniles. The social and demographic, criminal and law, moral, psychological and individual components of a personality structure and the formation of the valued orientations and social roles of juveniles are analyzed. The determinants that predetermine the formation of criminal behavior of juveniles are defined. The influence of situational and victimogeneous reasons, the law culture level, the legal and criminal consciousness, the mass-media on choosing the definite type of behavior is exposed. On the basis of the analysis of international and national legal acts, foreign theoretical and practical research on crime prevention, the integral, based on humanistic principles conception of the state policy is formed in the thesis. A typical program of crime prevention among juveniles is also presented.

Key words: juvenile delinquency, institutes of society, determination, victimization, sense of justice, typical program of prevention.

Підписано до друку 10.03.2017 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.